

A TAPOLCAI BENCÉS APÁTSÁG ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Pusztai Tamás

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: A Herman Ottó Múzeum a 2012-es és 2013-as év során összesen 11 hónapon át végzett régészeti feltárásokat Miskolcon a Barlangfürdő előtti téren, az egykori tapolcai bencés apátság helyén. Az apátság építéstörténetét e két ásatási évad kutatásai alapján foglalkoztatjuk össze.¹ A feltárások során a tapolcai meleg vizű források táplálta mocsár egykori szigetén előkerült egy 11. századi rotunda. Ehhez építették hozzá a 12. században a bencés apátság templomát. Egy temetőkápolna, valamint egy lakóépület hozzáépítésével a 13. századra Tapolcán egy földesúri központ jött létre.

Kulcsszavak: Miskolc nemzetség, bencés apátság, rotunda, udvarház, Árpád-kor

AZ ALAPÍTÓ NEMZETSÉG ÉS A TAPOLCAI APÁTSÁG

Az államalapítás idején, a 11. században szerveződő megye élére Szent István király állította Borsodot, akit az uralkodó jelentős birtokokkal adományozott meg. Utódai is itt telepedtek le, egyiküket hívták Miskolcnak, aki nevet adott a legfontosabb birtoknak, a mai Miskolcnak. A Sajó és a Tapolca patak közti vidéken, a Szinva patak két partján található települések java a Miskolc nemzetség birtoka volt. A 12. század végén

Miskolc nembeli Domokos bán magával a királyi családdal is rokonságban állt. Horváth János bizonyítása szerint pedig Domokos bán fia Bors comes sógora az a Péter győri püspök lehetett, akit Anonymusként, a „névtelen jegyzőként” ismerünk. A 13. században a Miskolc nemzetség részt vett az ország külpolitikájának irányításában is. Pál fia Panyitot IV. Béla király a tatárokhöz küldte követségbe (DRASKÓCZY 1996, 82–85).

Első királyaink példáját követve a 11. század közepétől a magyar nemzetségek is sorra megalapították a maguk apátságait.² Ezeknek az alapításoknak a célja az volt, hogy legyen mindig 6–8 szerzetes, aki folyamatosan dicsőíti az Istent, és imádkozik az alapítók lelki üdvösségéért, így csökkentve a bűneikért a haláluk után kirótt vezeklés időtartamát. Bencés apátságokat hoztak létre amiatt is, hogy az alapítók számára legyen egy hely, ahol haláluk után eltemethetik őket. A nemzetségi monostorok a nemzetség tagjai számára is közös temetkezőhelyeként szolgáltak, így számukra az összetartozás helyei is voltak. Az alapítónak megkülönböztetett helye volt a templomban.

A monostorok védőszentjeinek a megválasztása sokszor azt a célt szolgálta, hogy a védőszentek az alapítók számára minél hathatósabb égi közbenjárást biztosítsanak. Ebből az okból a magyarországi bencés templomok leggyakoribb védőszentjei Szűz Mária és Szent Péter lettek (SZOVÁK 2001, 41–42). A Miskolc nemzetség Árpád-kori Magyarországon játszott

¹ A feltárások 2012. április 23. és november 28. valamint 2013. május 16. és szeptember 18. között zajlottak, Miskolc Megyei Jogú Város megbízásából. Az apátság építéstörténetére vonatkozó adataink javarészt e kutatásból származnak. Helyenként azonban kiegészítettük azokat az e területen 2004- és 2006-ban végzett feltárásaink során nyert ismeretekkel. A 2012–13-as ásatások során előkerült leletanyag restaurálása még folyamatban van. E leletek részletes feldolgozása lehetőséget ad majd arra, hogy az apátság területén lezajlott történéseket pontosabban leírjuk. Jelen összefoglalásunk olvasása során tehát tekintettel kell lenni arra, hogy az egyes jelenségek egymáshoz viszonyított relatív kronológiai helyzetét ugyan már ismerjük, de e fázisok abszolút korhatározása a későbbiek során még pontosítható lesz.

A terepi kutatásban munkatársként közreműködött Pusztainé Fischl Klára régész, Sáfrány Andrásné rajzoló, Honti Szabolcs térinformatikus, Kertész Gabriella technikus. A leletanyag restaurálását Kozmáné Bányi Judit és Bakó Ádámné végzi. Az ásatáson előkerült érmek meghatározását Tóth Csaba, Szekeres Árpád és Nagy Dezső végezte. A feltárások dokumentálásában segítségünkre volt a Pazirik Informatikai Kft., Barta Vince és Hernádi Béla. A 2012–13-as kutatás kivitelezésében nagy segítségünkre voltak a miskolci Városháza, a Városfejlesztési Kft., valamint a Barlangfürdő munkatársai. Munkájukat ezúton is köszönöm. Külön köszönet illeti Rostás László városi főépítész urat és Szőke László osztályvezető urat.

² A legelső nemzetségi monostor a szelicszentjakabi bencés apátság volt, melyet Ottó somogyi ispán, a Győr nemzetség őse alapított 1061-ben (HERVAY 2001, 527).

szerepéhez illeszkedően természetes volt, hogy ők is megalapították a maguk Benedek-rendi – becézve bencés – apátságát, melynek patrónusa szintén Szent Péter volt. A tapolcai bencés apátság korai történetére vonatkozóan igen kevés írásos forrásunk van. Az alapítás pontos évét nem ismerjük. A Váradi regestrum 1214 és 1221 között háromszor nevezi meg az apátságot, előbb Héviz, majd Tapolca néven (NEMES 1863). A monostor körül Miskolc, Tokaj (ma Kistokaj), Mályi, Csaba helységek mind a Miskolc nem települései voltak, így az apátság alapítói és kegyurai is ők lehettek (DRASKÓCZY 1996, 85). A több ágra szakadt nemzetségből a 13. század második felében már csak a Miskolc nemzetség egyik ága, a Panyitfi gyakorolta a kegyúri jogokat, utoljára 1291-ben Panyit fia, Miklós. Miklós és két testvére is fiúörökös nélkül halt meg.

Károly király 1312-ben a Miskolc nemzetségtől hűtlenség miatt elkobozta itteni birtokait és Szécsi Miklós fiainak adományozta. 1320 után a Miskolcok még egy évtizedig pereskednek a jogaikért, de végül a Szécsiek hatalma megszilárdult. Az apátság kegyurasága is az övék (DRASKÓCZY 1996, 90). Ez így is maradt 1364-ig, amikor is a király az időközben királyi kézre került Diósgyőr várához csatolta Miskolcot.

Az apátság Szent Benedek rendjéhez tartozása kevés adattal igazolható: 1410-ben Miklós apátot bencésnek írják. 1503-ban Tolnai Máté pannonhalmi főapát intézkedik reformja ügyében. A rendi gyűléseken apátját nem említik. 1430 körül László diósgyőri plébános, mivel hallotta, hogy Antal apát más apátságot kap, közbenjár, hogy Miklós szerzetes kapja meg a tapolcai apátságot. Miklós a széplaki konvent tagja, korábban Tapolcán volt és egy antifonás könyvet is másolt. Azt nem tudjuk, hogy eredményes volt-e a közbenjárás, mert a következő két évtizedből nem maradtak ránk az apátok nevei. Tolnai Máté pannonhalmi főapát figyelme Tapolcára is kiterjedt. Ennek lehetett eredménye, hogy II. Ulászló 1503-ban levelet intézett a monostor kommandátor apátjához, Bonaventurához, aki előbb domonkos barát volt, hogy a főapát törekvéseit ne akadályozza, ha alkalmas perjelt vagy custost küld hozzá, vagy ha a rossz példát adó szerzeteseket elmozdítja (HERVAY 2001, 518).

1532 nyarán Bebek Imre és Ferenc, akik János király pártjára álltak, embereikkel rátámadtak a tapolcai apátságra, amit akkor Oláh Miklós esztergomi kánonok, az özvegy Mária királyné titkára bírt, aki ekkor éppen Brüsszelben tartózkodott. Oláh Miklós hiába telepített előzőleg az apátságba horvát huszárokat, hogy megvédjék azt. A Bebekék a monostor embereit részben megölték, részben fogságba vetették, az

arany-, ezüsttárgyakat és a templomi ruhákat elrabolták. Bebekék nemcsak a kolostort fosztották ki, hanem az erődítménnyé alakított kolostorhoz tartozó egyéb házakat is, majd folyújtották és a földig rombolták, birtokait több éven át a kezükben tartották. Balassa Zsigmond visszafoglalta, Oláh Miklós pedig kérte, hogy a beszercebányai határozatok alapján visszakapja. Két év múlva a borsodi főispánhoz Pemfflinger Sebestyénhez fordult, hogy segítse a megfélemlített szerzetesek visszatérését: Ha az apátság lakhatatlan, a miskolci plébánián vagy az apátság miskolci házában lakhatnának. Miskolcon ugyanis a plébánia kegyurasága és egy ház az apátságé volt. Amikor a bencés szerzetesek a közeli Miskolcra költöztek, a rend liturgiáját is magukkal vitték, hiszen Oláh Miklós 1534-ben Brüsszelből a főispánt figyelmezteti, hogy gondja legyen rá, a szerzetesek Miskolc plébániatemplomában is folytathassák a monostor szükséges szent szolgálatait, amíg a rendházat újjá nem építik, addig se hanyagolják el az egyházi teendőket (HERVAY 2001, 518).

A szerzetesi élet azonban többé már nem tért vissza az apátság falai közé.

16. századi pusztulását követően az apátság követe a környező települések lakossága kibányászta és elhordta. A 19. század végére már azt sem lehetett tudni, hol állt egykor.

A TAPOLCAI APÁTSÁG ELHELYEZKEDÉSE ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

A 19. századra az újkor elején teljesen elpusztult miskolci apátság épületeinek már a pontos helyét sem ismerte a kutatás. 110 évvel ez előtt Szendrey János, Miskolc város történetírója sem tudta pontosan meghatározni, hogy hol is lehetett (SZENDREY 1904, 6). 1860 körül a tapolcai jószágfelügyelő a Szent Benedek hegyen építkezni kezdett, s egy négyszögletes épület alapjaira bukkant. Erre az adatra hivatkozva sokáig úgy vélték, hogy Tapolcán ezen a hegyen lehetnek az apátság maradványai (NEMES 1863, 2. jegyzet).

Számos adat utalt ugyanakkor arra, hogy a tapolcai apátságot nem egy hegyen, hanem lenn a meleg vízű forrásoknál, a völgyben kell keresni: Tapolca 1731-es urbáriumának leírásából megtudjuk, hogy az apátságot közvetlenül a hévizek mellé építették. Ekkor a hévizeket már fürdőként használják, s a fürdőtől északra a víz fölé cölöpökre egy fogadót állítottak, „...*ettől keletre egy hidacsán túl áll egy kis kunyhó, melyben négy ökörhajcsár lakik, s e mellett délre van az a kis kőpince, amehet az egykori Szent Péter és Pál tiszteletére emelt apátsági templom tornyának átalakításával építettek az uradalom kocsmáltatására szánt italainak a tárolására...*” (GYULAI 1996, 242).

Az épület többi részét a 16–18. század során a környék lakossága teljesen széthordta.

1923-ban a fürdő előtti területen épült fel az Anna szálló amit, miután egy része leégett, 1990-ben bontottak le (DOBROSSY 2000, 195, 209). Így e helyen sokáig nem volt mód arra, hogy szisztematikus régészeti feltárásokat végezzenek. A szállóhoz vezető közművek árkaiknak kisásása során azonban számos esetben végeztek olyan kisebb leletmentéseket, helyszíni szemléket a miskolci múzeum régészei, melyek alapján már az 1950–60-as években is valószínűsítették, hogy e helyen kell keresnünk az apátság maradványait.

1933-ban az Anna szállóhoz északról vezető út alatt, a szálló melletti patak északi oldalánál került elő egy habarcsba rakott kövekből álló falszakasz.³ 1940. április 10-én Megay Géza végzett leletmentést az Anna szállónál. Az ekkor készített helyszínrajzán látható, hogy a szálló északi falától 10 méterre húzott, K–Ny-i irányban futó árokban három csontváz is előkerült. A csontok anatómiai rendben feküdtek, a vázak hozzávetőleg Ny–K-i tájolásúak voltak.⁴ E sírok azon a területen voltak, ahol ma az Anna-terasz épülete található. 1957-ben a Herman Ottó Múzeum részéről Megay Géza végzett helyszíni szemlét Tapolcán. Ekkor a vízmű régi gépházához vezető főnyomócső árkában emberi csontokat és sírokat talált. A vázak fekvése K–Ny-i irányú volt, és „fejfel nyugatra” feküdtek. Két árokból teljesen zavart földből összegyűjtött kerámiatöredékeket, melyek nagy része középkori volt. A híd melletti területen szórványosan emberi csonttöredékek, S-végű bronz hajkarika, valamint egy kígyófej bronzdísz került elő.⁵ A Herman Ottó Múzeum 1958. évi régészeti kutatásairól Kalicz Nándor készített összefoglalót. Ekkor leírta, hogy Tapolcán vízvezetékcső fektetése során csontvázak kerültek elő és falakat vágtak át. A csontvázaknak a korai Árpád-korra jellemző S-végű halántékkarika volt a melléklete. A falmaradványok véleménye szerint az egykori tapolcai apátsággal voltak kapcsolatban (KALICZ 1958, 131).⁶ 1967-ben az Anna szálló előtt csatornázási munkák közben csontvázakat találtak. A csatorna metszetében, 1,5–2 méter mélyen vastag kőfal maradványai is látszottak. A falból egy 15. századi cserép

került ki. Kemenczei Tibor a kutatásról írt, a miskolci múzeum évkönyvében megjelent jelentésében valószínűsíti, hogy e helyen állhatott az egykori tapolcai apátság valamelyik épülete, temetője.⁷ 1969-ben szintén a vízmű gépházánál kerültek elő régészeti leletek. Ekkor Kemenczei Tibor végzett helyszíni szemlét. A vízmű régi és új gépháza között 2–3 m mélységben 18. századi cserepeket és állatcsontokat találtak, valamint egy 1700-as évekből származó rézpénz is, mely azonban nem került a múzeum birtokába. A leletek Kemenczei Tibor véleménye szerint egy egykori szemétdöbörből származhatnak.⁸

1992-ben Wolf Mária foglalta össze, mi az, amit a régészeti adatok alapján tudhatunk Miskolc Árpád-kori történetéről. A Megay-féle 1957-es helyszíni szemle leleteit feldolgozva Tapolca kapcsán leírja: „Az előkerült kőfalmaradványok és sírok valószínűvé teszik, hogy a tapolcai apátság nyomaira vezetett bennünket a véletlen. ... A leletmentés során előkerült S-végű hajkarikát azonban az analógiai alapján a XI. század végére a XII. század elejére keltezhetjük, így feltehető, hogy valamilyen templom (és település) már a XI. század végén állhatott itt, amely nem feltétlenül azonos a Miskolc nemzetség monostorával” (WOLF 1992, 125).

1999-ben Pusztainé Fischl Klára és Csáki Csilla a múzeum által Miskolc területén végzett korábbi leletmentések és helyszíni szemlék terepi visszaazonosítása során jutott arra a megállapításra, hogy az apátság maradványait a barlangfürdő előtti téren kell keresnünk. 2001-ben a Kulturális Örökség Igazgatósága végzett helyszíni szemlét Tapolcán. A virágágásokban Árpád- és középkori kerámiatöredékeket találtak. Ekkor megállapították, hogy a Barlangfürdő előtti téren középkori településnyomok találhatók.⁹

A Herman Ottó Múzeum 2004 telén, 2 héten át végzett próbafeltárást Tapolcán a 46292/10 hrsz.-ú területen a fürdő tervezett bővítéséhez kapcsolódóan. Ekkor sikerült egyértelműen meghatározni, hogy a tapolcai bencés apátság a Barlangfürdő előtti téren, éppen az egykori Anna szálló helyén található. E kutatás során a mai felszínhez mérten 160–180 cm mélységen megtaláltuk az apátsági templom szentélyébe vezető lépcsőjének maradványait, valamint a templomhoz délről kapcsolódó kolostorépület keleti szárnyát. 2006-ban a Barlangfürdő át kívánta helyezni a kerítését, ami így az apátsághoz kapcsolódó kolostorépület nyugati szárnyára került volna. Szükséges volt,

³ Megay Géza helyszíni szemléjének vázlatrajzát és az előkerült fal metszetének fényképét közli DOBROSSY 2000, 161.

⁴ HOM RégAd. 1969/765, 126. doboz.

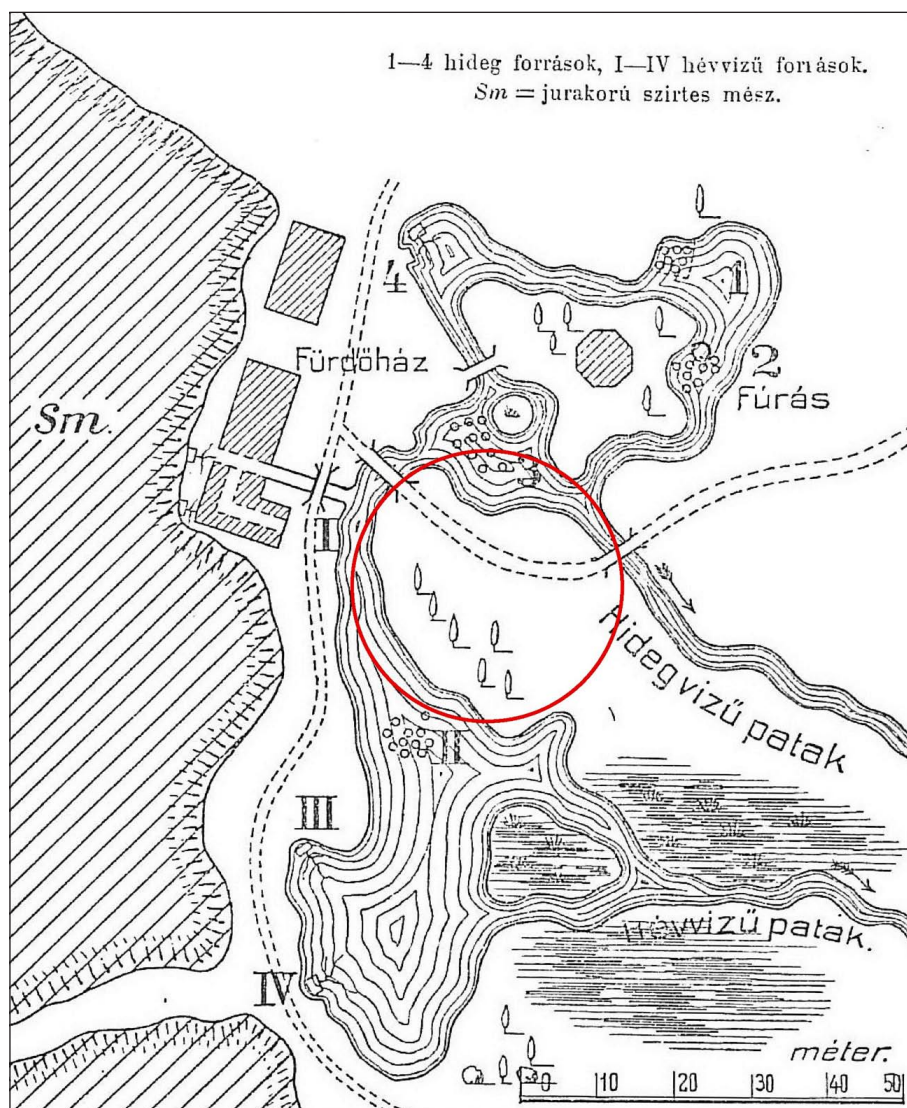
⁵ HOM RégAd. 1968/584, 121. doboz.

⁶ Elképzelhető, hogy ez, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében megjelent jelentés tulajdonképpen Megay 1957-es leletmentésének a kivonata.

⁷ HOMÉ VIII. 1969, 509.

⁸ HOM RégAd. 1969/800, 126. doboz.

⁹ HOM RégAd. 2001/3168, 201. doboz, Paszternák István jelentése.

1. kép. Hideg és meleg vizű források Tapolcán. Papp Károly 1907-es térkép vázlata.
A bencés apátság és később az Anna szálló a hideg és meleg vizű patakok közre zárta szigeten állt
Bild 1. Kalte und warme Quellen in Tapolca. Kartenskizze von Károly Papp aus 1907. Die Benediktiner Abtei und später das Hotel Anna ist auf einer mit kalten und warmen Bächen umgebenen Insel gestanden

hogy az apátság nyugati határait tisztázzuk. 3,5 hónap terepi munka eredményeképp feltártuk a konvent épületének délnyugati sarkában lévő kerengőfolyosószakaszt, valamint az abból nyíló helyiségeket. Ekkor találtunk egy nagyméretű Árpád-kori épületet is, ami egykor a templomtól nyugatra eső területen állt.¹⁰

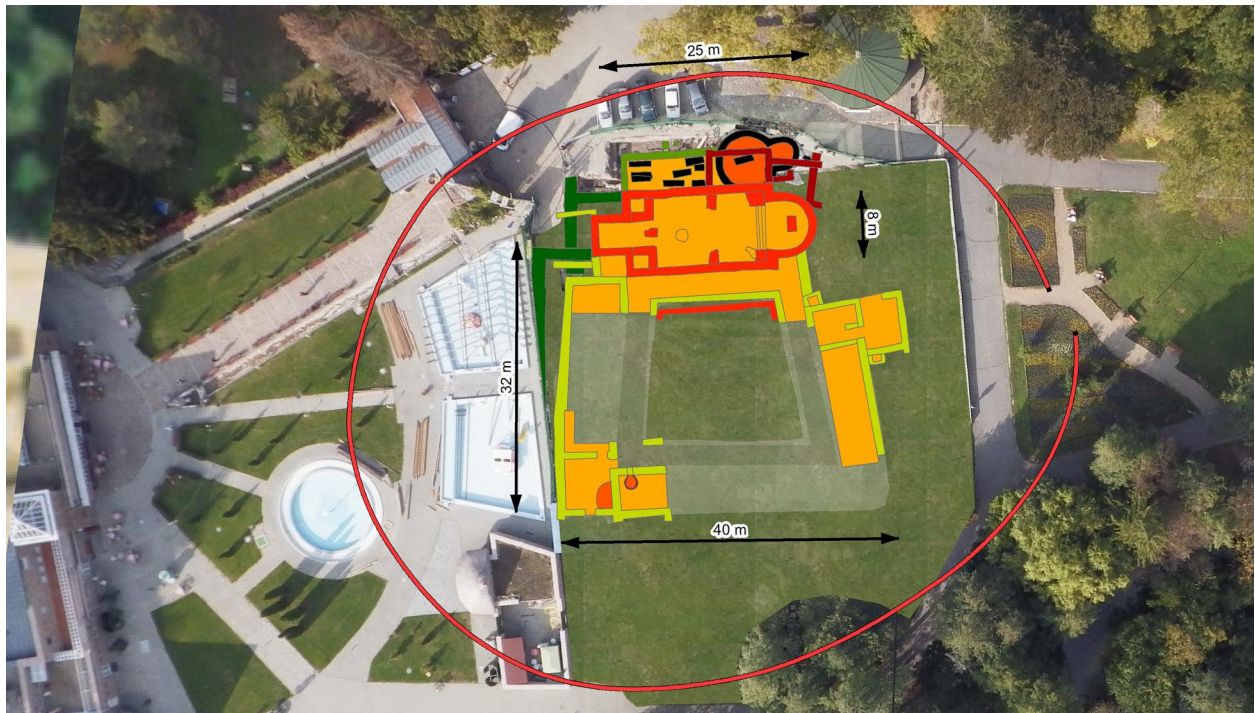
Az e kutatásokról született rövid jelentések azonban nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy az apátság épületeinek szerkezetét, periodizációját pontosan meghatározzuk. Ez az információhiány veze-

tett ahhoz is, hogy a területen az elmúlt 30 év során több olyan építkezés is megvalósult, melyek nehezen egyeztethetők össze a nyolcszáz éve e helyen felépült bencés apátsággal.

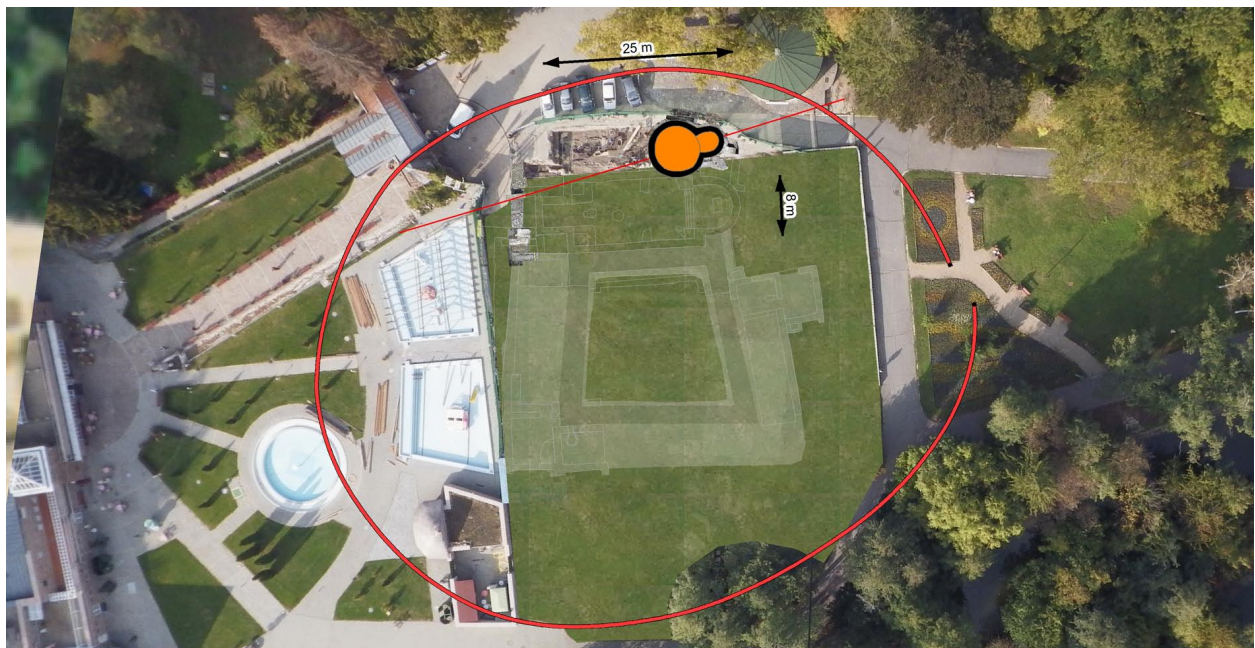
A KÖRNYEZET

Tapolcán a legfontosabb környezeti tényezőnek a meleg és hideg vizű forrásokat tekinthetjük. Az apátság oldaláról nézve e téren még ma is a legszemléletesebb az a kutatás, melyet a 20. század elején Papp Károly geológus készített (1. kép). Ha Tapolca általa rajzolt vízrajzi térképeit vizsgáljuk, látható, hogy a Barlangfürdőtől északra hideg vizű források fakadnak, melyek vize keleti irányba folyik tovább. A fürdő előtt és attól délre pedig meleg vizű források vannak.

¹⁰ E maradványok azon a területen találhatók, ahol ma a barlangfürdő szabadtéri gyermekmedencéi vannak. Mivel az Árpád-kori jelenségek jó része ezen a területen a mai felszínhez mérten 160–180 cm mélységen helyezkedik el, valószínű, hogy az itt lévő épületet a gyermekmedencék építése során nem pusztították teljesen el.

2. kép. A 2004-, 2006- és 2012–13-as év során feltárt régészeti területek
Bild 2. Archäologische Gebieten freigelegt in Jahren 2004, 2006 und 2012–13.

3. kép. A hideg és meleg vizű patak és mocsár körbevette szigeten a 11. században egy kerek templomot építettek
Bild 3. Auf der mit kalten und warmen Bäche und Sümpfen umgebenen Insel ist im 11. Jahrhundert eine Rotunde gestanden

Az ő vizük egy kis tavacskát alkot – a mai Csónakázótó elődjét –, majd a tóból kifolyó víz egyesül a hideg vizű patakokkal. A hideg és meleg források vizei körbevesznek egy kisebb szigetet (PAPP 1907, 6. ábra). Ez a sziget volt a völgyben az egyik olyan pont, ami megtelepedésre alkalmas. Papp Károly térképét a kezünkbe véve és ismételten elolvasva Tapolca 1731-es urbá-

riumának az e területre vonatkozó, fent már idézett sorait, látható, hogy a 18. századhoz képest a terület geográfiai viszonyai a 20. század elejére nem változtak meg jelentős módon. Az urbárium leírását összevetve Papp Károly térképével azonnal megérthető, hogy miért e helyen állt egykor a tapolcai bencés apátság. A hideg és meleg vizű források és az ő vizük által

közrefogott sziget volt az a szintér, ahol Tapolcán a magyar honfoglalást megelőzően és az azt követő időszakban is számolnunk kell valamilyen emberi tevékenységgel. Dolgozatunkban elsősorban a 11–16. század e helyen zajlott, régészeti eszközökkel megfogható történéseit vizsgáljuk.

A 2012–13. ÉVI RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK

A 2012–13-as feltárások a Barlangfürdő előtti szabad teret érintették, ami jórészt egybe esett az egykori Anna szálló helyével¹¹ (2. kép). Az összességében 11 hónapon át végzett feltárások során az apátságépület és az itt álló templomok alaprajzának és építési periódusainak tisztázása mellett meghatározhattuk azt is, hogy a környezet változásai hogyan kapcsolhatók össze a templom történetével, átépítéseivel. Mivel a huszadik század végén elbontott Anna szálló korábban éppen az apátság területén állt, sokan úgy vélték, nem sok maradhatott meg a középkori épületekből. Ez azonban nem így van. Az Árpád-kori járószintek a mai felszín alatt 180 centiméterre találhatók. Az Anna szálló falát eredetileg egy fa vázszerkezettel készítették: a kiásott alapárkokba párhuzamosan 2–2 gerendát fektettek, ezekbe állították bele a fal függőleges oszlopait. A vázszerkezet talpgerendái a mai felszín alatt 80–90 cm mélységen feküdtek, ami a mélyebben lévő Árpád-kori szinteken a templomban nem okozott pusztítást. Az Anna szálló építkezései – főleg a későbbi toldozgatások – elsősorban a kolostorépületben okoztak károkat.

TAPOLCA ELSŐ TEMPLOMA

A hideg és meleg vizű források vizei körbevette sziget északi szélén a 11. században egy rotundát – kerek templomot – építettek. Ez a mai Miskolc területének eddigi legkorábbi temploma.

A kör alakú hajóhoz északkeletről egy patkóíves szentély kapcsolódott. A hajó külső átmérője eredetileg 7,8 méter volt, amit később egy köpenyfallal vettek körbe. A szentély hossza 2,5 méter.¹² E temp-

lom tengelye a Ny–K iránytól északra 17 fokkal tér el (3. kép).¹³

A körtemplom bejárata eredetileg a DNy-i oldalánál lehetett. E helyen a hajófal alapozása is megszakad. Az eredeti bejárat szélességét már nem tudjuk megmérni, mert a később ide épített bencés templom a rotunda e szakaszát elpusztította: a korábbi épület alapköréből ekkor egy szeletet elbontottak (5. kép).

A kerek templom alapozása tört mészkőből készült, mélysége a korabeli járószinthez mérten 1 méter volt. Külön kiképzett lábazatnak nincs nyoma. Felmenő falait – tört mészkő falmaggal – szabálytalan, átlagban 40 x 42 illetve 40 x 27 cm-es, 15–20 cm vastag, szürkés-zöld színű, riolit tufa kőlapokból készítették. A szentély burkolatát az utólagos építkezések teljesen elpusztították. Az oltár alapozása sem maradt meg. A szentély belső járószintje a hajóhoz képest 17 cm-rel magasabban volt. Ezt a szintkülönbséget egy lépcső hidalta át, ami már a hajóban elkezdődött. A lépcső éle eredetileg a hajó belső alapkörétől 0,7 méterre, nyugatra húzódott. A lépcsőnek azonban csak az északi széle maradt meg.

A 11. századi építkezések során igen nagy gondot fordítottak az épület víz elleni védelmére. A rotunda padlója alatti rétegrendet úgy alakították ki, hogy az az igen vízenyős környezet ellenére is biztosította, hogy a templom padlója száraz maradjon. Ezt az alábbi módon tették: miután elkészült az alapozás és felhúzták a falat, az épület belsejét a falak belső szélétől kiindulva, lencseszerűen kimélyítették, onnan a felül fekete, alul szürkésbarna agyag altalajt eltávolították. A rotunda belsejében létrejött egy, a hajó közepe felé lejtő teknő, aminek mélysége a korabeli külső járószinthez mérten 0,9 méter volt. E teknőt aztán egy meghatározott rétegrendet követve feltöltötték. A feltöltési rétegek legalsó eleme egy nagyméretű, tört mészkődarabok alkotta, közepén 25–30 cm vastag, a templom falai felé közeledve fokozatosan keskenyedő réteg volt. E kövekre egy közepén 15–20 cm vastag, a szélek felé fokozatosan keskenyedő, egynemű, sárga agyagfeltöltés került. Ezt jól ledöngölték. A sárga agyagra ismét egy sor tört mészkövet terítettek. Ezek a kövek már valamivel kisebbek voltak, mint a legalsó réteg kövei. E réteg vastagsága 15 cm. A kövek fölött pedig megint

¹¹ Ezek a 46292/9–10 helyrajzi számú területek.

¹² Ha ismét meg szeretnénk szerkeszteni ezt az épületet, az alábbiakkal írhatjuk le: A kerek hajó belső terének sugara 3 méter. A belső teret határoló fala vastagsága 0,8 m. A hajóval együtt épült patkóíves szentély fala kissé vékonyabb, 0,7 méter. A hajó külső alapköréhez képest a szentély külső fala keleti irányban, 2,5 méter távolságban volt. A szentély belső ívének szerkesztéséhez használt kör sugara 1,2 méter, míg a szentélyfal külső síkját ugyanebből a középpontból egy 1,9 méter sugarú körrel szerkesztették meg. E kör középpontja az épület tengelyében, a hajó külső falsíkjától keletre 0,7 méter távolságban volt. Ahol a szentély külső (1,9 méter sugarú) köre képzeletben metszette a rotunda hajó belső falsíkját,

onnan indult a szentély belső falsíkja. A hajó és a szentély külső falsíkjainak találkozási pontját pedig az alaprajzon a kis templom tengelyével párhuzamos, tőle délre és északra, 2–2 méterre meghúzott egyenesek és a hajófal külső körének metszéspontjai adják.

¹³ A később a rotundához épített bencés templom tengelye a Ny–K iránytól 3,5 fokkal tér el az északi irányba.

4. kép. A rotunda padlója alatti szivárgó szerkezete.

Előtérben a rotunda falát vágó bencés templom alapozása, háttérben a körtemplom közepén talált téglá sír
Bild 4. Der Aufbau des Sickergrabens unter dem Fußboden der Rotunde. Im Vordergrund ist der Grundbau der Benediktiner Kirche, der schneidet die Wand der Rotunde, im Hintergrund ist der Ziegelgrab in der Mitte der Rundkirche

egy jól ledöngölt, egynemű, sárga agyag alkotta réteg volt, melynek vastagsága a hajó közepén 20 cm. A dupla soros kő feltöltés meggátolta, hogy az épület belsejében a víz felfelé szivárogjon. Ami víz esetleg a templom belsejébe került, azt e drén réteg azonnal leejtette és elvezette (4. kép).

A templom padlója még nem a legfelső sárga agyagfeltöltés volt. A padló e réteg felszíne fölött 50 cm magasan húzódott. Ez az 50 cm vastag feltöltés apró szürkés-zöld színű riolit tufa málladékból állt, aminek a felső 15–25 cm vastag részét már maguk a hajó padlóját alkotó riolit tufa kőlapok alkották. A rotunda hajójának a padlószintje mintegy 30–40 cm-rel került a korabeli külső járószint fölé.¹⁴ Ez a padló egyébként a későbbi bencés templomhajó belső járószintjénél is magasabban van 40 cm-rel.¹⁵

A körtemplom életének következő fázisában a hajó egy külső köpenyfalat kapott, ami jórészt téglából

készült, csak a legalsó sora készült törtkőből. E köpenyfalat a korabeli külső járószint alá mindössze 25–30 cm mélyen alapozták. Vastagsága 30 cm. A magasságát nem ismerjük. A köpenyfalat ráépítették azokra a kőládás sírokra is, melyeket korábban közvetlenül a kerek templom északi oldala mellé ástak. Mind a köpenyfal, mind a rotunda melletti kőládás sírok már a következő építési periódus, a bencés építkezéseket követően készültek el.

12. SZÁZAD: A BENCÉS ÉPÍTKEZÉSEK

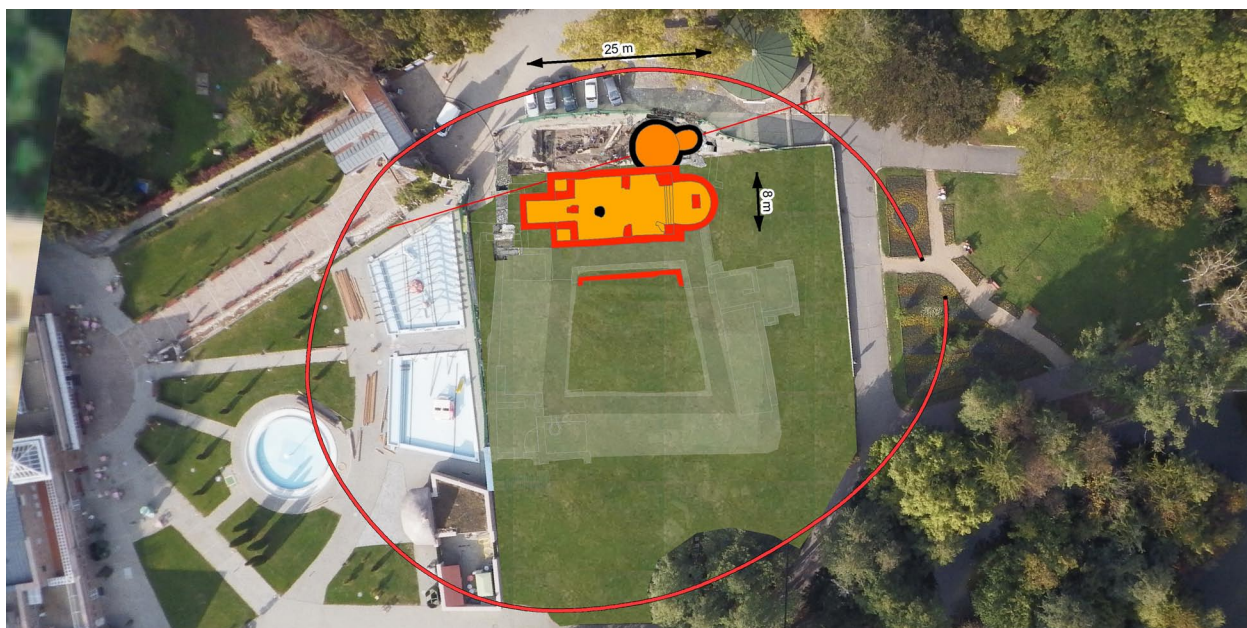
A hévforrásoknál lévő szigeten álló körtemplom-hajó déli szeletének levágásával a 12. században a rotundához építették hozzá a bencés apátság templomát. E templom egy egyhajós, enyhén patkóíves záródású szentéllyel készült épület, nyugati oldalán egyetlen toronnyal, a toronyhoz kapcsolódó középpiléres karzattal. Belső tere 25 méter hosszú és 8 méter széles.

A kolostorépület a templom déli oldalához kapcsolódott (5–6. kép).

A bencés templom építéséhez köthető rétegekben talált 12. századra határozható leletanyag alapján az apátságot az első írásos említéseket (1214; 1219;

¹⁴ A rotunda padlója 126,91 mBf magasságon van.

¹⁵ A bencés templom hajójának a padlója az északi melléktórtár alatt 126,50 mBf magasságon van.

5. kép. A 12. században a rotunda déli oldalához felépítették a bencés apátság templomát.

A korai kolostorépületből csak egy falszakasz került elő

Bild 5. Im 12. Jahrhundert ist zum südlichen Wand der Rotunde die Kirche der benediktiner Abtei aufgebaut.

Aus dem frühen Klostergebäude ist nur ein Wandabschnitt zum Vorschein gekommen

1221) megelőzően legalább 100 évvel, a 12. század elején építhették.

A 12. századi templom falait a környék lakossága az apátság 16. századi elhagyását követően az alapozásig kibányásztta. Ennek gyakorlati oka volt: A falakat kitűnő minőségű, vörös színű bükkaljai riolitból készült kváderekkel burkolták („bogácsi kő”). Ez nagyon szép és kíváncsító építőanyag volt a környező települések lakói számára is. Csak a torony menekült meg az újkori kőbányászok pusztításától. Ennek az oka az az építkezés, amiről a már említett 1731-es urbárium beszél: a torony keletre való meghosszabbításával egy borospincét alakítottak itt ki. Ebben tárolták az uradalom kocsmáltatásra szánt borait. A templomnak ezt a szakaszát az újkorban sem bontották el. A toronyban ma is látható dongaboltozat indítása nagyon alacsonyan – az Árpád-kori épület belső járósíntjéhez mérten 1 méteren – van. Ez a boltozatmaradvány nem tartozik a korai, 12. századi építkezésekhez, hanem a 18. századi pinceépítés eredménye. A bencés templom tornyát a bor védte meg (7. kép).

Az ide épült kései pince két helyiségre volt osztva. Ott, ahol a helyiségek közötti válaszfal volt, a fal alatt megmaradt a torony Árpád-kori padlóburkolata, ami szabálytalan vörös kőlapokból állt. E burkolatban találtunk két nagyméretű cölöphelyet is, ami a torony és a hajó közötti tér elválasztását szolgáló fa szerkezet rögzítésére szolgált. A torony egyéb részein a padlót fedő kőlapoknak csak a lenyomatát tudtuk megfigyelni

a fektető habarcsban. Csupán a nyugati kapu belső oldala előtt maradt meg egy sor kőlap. A kapunak nem volt külön faragott kerete, hanem a fal más részein is látható kváderekkel keretelték. A kapu szélessége 1,15 méter volt.

A templom hajóját és a kórust is eredetileg vörös színű, szabálytalan formájú kőlapokkal burkolták. E kőlapok többségét fölszedték. A lenyomatukat őrző fektető habarcs viszont megőrizte a padló teljes egészének mintázatát. A hajó és a kórus találkozásánál, valamint a diadalív északi és déli pillérénél 2–2 mellékoltár állt. Az oltárok tömbje alatt a padló eredeti kő burkolata szintén megmaradt.

A hajóba épített négy mellékoltárból kettő igen jó állapotban volt. Mintegy egy méter magasságig, eredeti állapotukban álltak. Tömbjeik a riolit tufa helyi, mállékony változatából készültek.¹⁶

A hajó bejáratától számított második harmadának a keleti végébe épített két mellékoltárt keleti oldalukon egy kórusrekesztő fal kötötte össze. Míg a kórusrekesztőtől nyugatra a padlóburkolat lenyomata a fektető habarcsban végig dokumentálható volt, addig a kórus területén csak keskeny sávokban maradt meg ez a habarcslenyomat, a többi helyen kései – 15–16. századi – temetkezések gödrei pusztították el. A meg-

¹⁶ A mellékoltárokból megmaradt részek magassága megegyezett annak az agygrétegnek a vastagságával, melyet a 15. században hordtak be a templomba. Ez az agyag védte meg a mellékoltárokat.

6. kép.

A bencés apátság temploma és a vele egybeépült rotunda tömegrekonstrukciója (Buzás Gergely munkája)

Bild 6.

Massenrekonstruktion der Kirche der benediktiner Abtei und der damit zusammengebauten Rotunde

maradt keskeny habarcssávok szélei igazodnak a diadalív pillér északi és déli lábához épített mellékoltárok hajó közepe felé eső széleihez. Ennek segítségével a szerzetesi ülőpadok helye is elkülöníthető. A kórus északi falában nyílhatott a bencés templomból a rotundába vezető ajtó. Ennek maradványai azonban nem kerültek elő, aminek az oka az lehetett, hogy a kerek templom emelt padlószintje legalább 40 cm-rel magasabban volt, mint a mellé épített templom padlószintje. Mivel e helyen a falakat az alapozás tetejéig kibányászták, a kissé magasabban nyíló ajtónak nem lehetett megtalálni a nyomait. A kórus burkolata kicsit magasabban lehetett, mint a hajóé.¹⁷ A templombelsőt

vizsgálva így három traktust különböztethetünk meg, melyek között szintkülönbség is volt. A legnagyobb szintkülönbség a kórus és a szentély között van, majd 60 cm. A kórusból három, igen magas lépcső vezetett a szentély szintjére.

Az utolsó lépcsőt követően a szentély burkolatának alapozását megerősítették, talán egy szentélykorlát alapja lehetett itt.

A szentély közepén álló főoltár tömbje lényegesen jobb minőségű kőből készült, mint a hajóban talált mellékoltárok. Vörös színű kváderekből rakott tömbjét, melyből egy sor kő maradt meg, levakolták, fehérre meszelték. A főoltárt egy alkalommal nyugati irányban bővítették. A szentély burkolatának mintázata – hasonlóan a hajóhoz – igen jól rekonstruálható.

¹⁷ Ez a szintkülönbség egészen a 15. század elejéig állt fenn. A templom 15. század eleji átépítését közvetlenül megelőző időszakban a kórus területén – ma még nem megmagyarázható okból – egy 30 cm vastag, fekete kevert feltöltés réteg képződött. Felszínén nem alakítottak ki járható szintet. Ez a réteg a hajóból teljesen

hiányzik. A 15. század eleji átépítések ezt a szintkülönbséget is megszüntették.

7. kép. A bencés templom tornya a hajóból fényképezve. A kitűző karók a karzat alapozásának sarkait jelölik.

A kép előterében a keresztelőmedence alapozása

Bild 7. Der Turm der Benediktiner Kirche holographiert vom Schiff. Die ausgesteckten Pflöcke zeichnen die Ecken des Grundes der Galerie. Im Vordergrund des Bildes ist der Grundbau des Taufbeckens

A kőlapokat többnyire itt is fölszedték, csak a főoltár alatt és közvetlen környezetében maradtak meg eredeti helyükön, de a fektető habarcsban egy sajátos mintázat rajzolódik ki: A szentélyfal belső oldala mentén egy sor, sarkára állított, négyzet alakú kőlapot raktak le. E soron belül egy, a fallal párhuzamosan futó félkör ívét téglalap alakú lapokkal fedték le. Keletről nyugatra haladva, egészen a főoltár nyugati falsíkjáig a burkolatot e félkörívvel hozzávetőlegesen párhuzamosan futó sávokba rendezett kőlapokkal alakították ki. A főoltár előtt, attól nyugatra egy 1 x 1 méteres kiterjedésű szerkezet köveinek a nyomait találtuk meg, középen egy 60 cm átmérőjű, 20 cm-es mélyedéssel, melyet hosszú, téglalap formájú kövek lenyomata keretelt. Ennek a szerkezetnek a funkcióját nem ismerjük. A főoltár nyugati síkja és a hajóba vezető lépcső közti területet észak–dél irányba futó sávokba rendezett kőlapok díszítették (8. kép).¹⁸

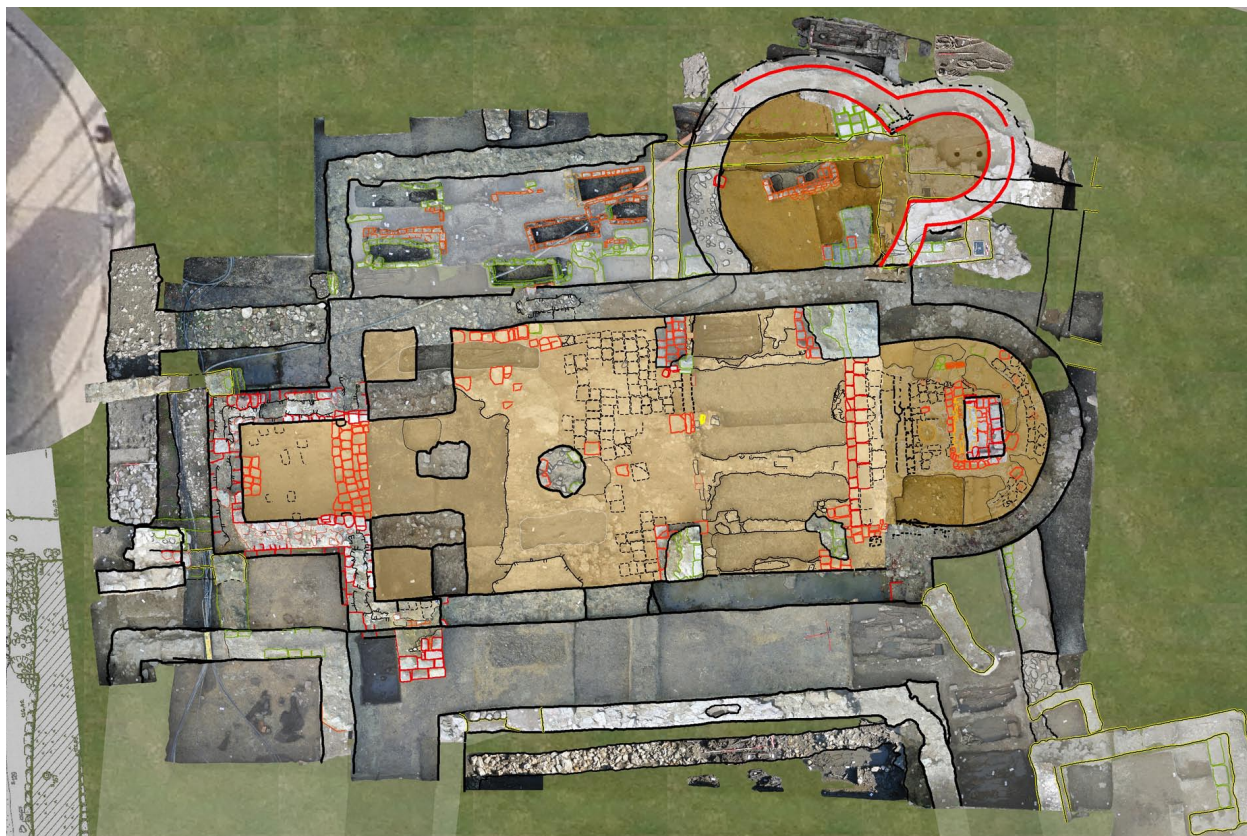
¹⁸ Az Anna szálló építéséhez kapcsolódó legjelentősebb pusztítás a templom szentélyének déli felét érintette, ahol egy téglával bélelt gödör a déli mellékoltárt és a szentély déli felét teljesen átvágta.

A kórusrekesztőtől nyugatra, a hajó közepén, majdnem az épület tengelyében egy másfél méter átmérőjű kő szerkezetet találtunk, az alapozása 30 cm mély volt. Ez egy keresztelőmedence alapja lehetett (8. kép).¹⁹ Tapolcán ennek az alapozásnak a keresztelőmedenceként való értelmezése kérdéses volt, hiszen bencés templomban ennek többnyire nincs helye, hiszen a keresztelést a különálló keresztelőkápolnában vagy egy plébániatemplomban volt szokás végezni. E kérdés megoldását a kutatási területen előkerült egyéb jelenségek adták meg.

A hajó nyugati végében megtaláltuk egy közép-pilléres karzat alapozásának a maradványait. A karzatot északon és délen egy-egy L alakú sávalapra állított pillér, középen pedig egy, a két szélső pillér síkjától 30 cm-rel előreugró, téglalap alaprajzú pillér tartotta

E gödör metszete viszont lehetővé tette a szentély rétegsorának dokumentálását.

¹⁹ Hasonló helyzetű kő szerkezetek kerültek elő Szer monostorának templomában Ópusztaszeren (BÉRES–KÜRTI–NAGY–TROGMAYER–VÁLYI 1996, 24, 16. kép; TROGMAYER 1992) és Solton is (a solti ásatási felvételekbe való betekintésért Rosta Szabolcsnak tartozom köszönettel).

8. kép. A bencés templom 12. századi belső szerkezeti elemei
Bild 8. Innere Konstruktionselemente der Benediktiner Kirche aus dem 12. Jahrhundert

(7–8. kép). A karzat északi és déli pillérének sávalapja egybeépült a templom alapozásával. A déli L alakú sávalap a déli falon ráfut egy egykori ajtónyílásra. Ezen az ajtón keresztül a kerengő északi traktusából a karzat alatti térbe lehetett bejutni. Valószínű, hogy a karzat L alakú sávalapjainak csak a töréspontján állt egy-egy pillér, hiszen, ha az L alakú alap mentén összefüggő falak lettek volna, a déli ajtónyílást nem lehetett volna használni.²⁰

A TEMETŐKÁPOLNA

A templom északi oldalához – és a még álló rotundához – hozzáépítettek egy az északi fallal párhuzamosan futó temetőkápolnát (8. kép). E kápolnában temetették el a 13. századra több ágra szakadt Miskolc nemzetség családtagjait. A kápolnában falazás nélküli, valamint falazott sírokat találtunk. A falazott sírok kétféle anyagból készültek. Az anyaghasználatban kronológiai különbség is megmutatkozik. A korai időszak-

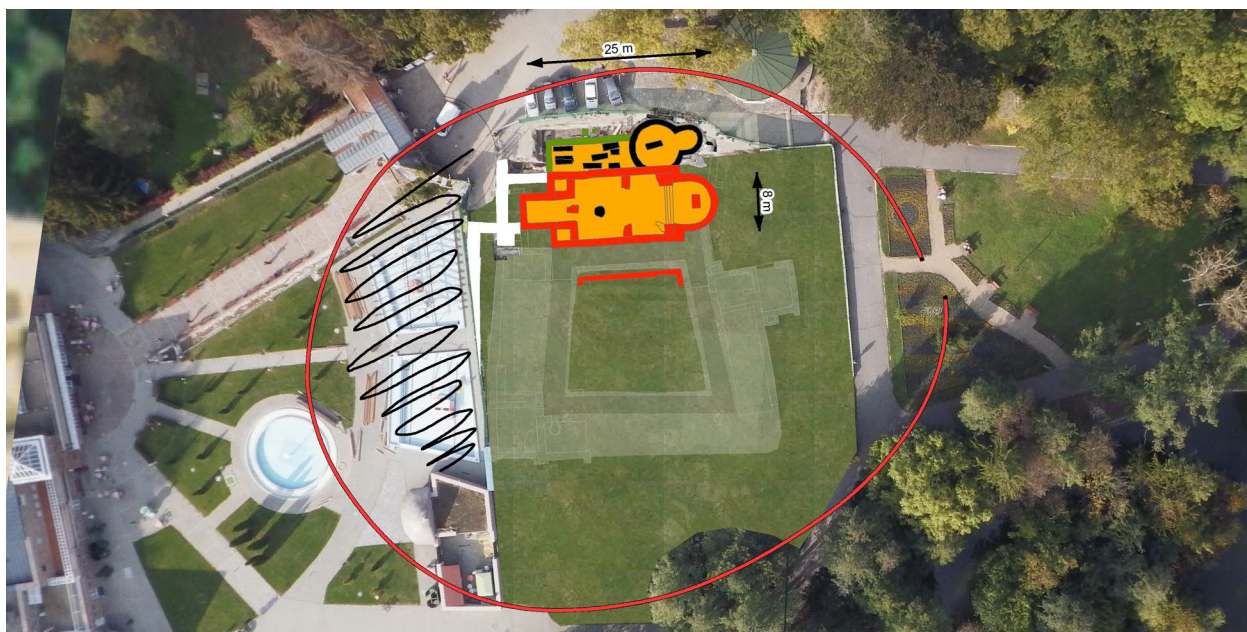
ban téglából építették meg a sírokat, majd a későbbi időkben riolit tufa kváderekkel falazták ki azokat. A sírokba több alkalommal is temetkeztek. Ilyenkor a korábbi halott hosszú csontjait és koponyáját egymásra rakva a sírépítményből leválasztott, a lábnál (egy esetben a fejnél) kialakított fülkében helyezték el. A sírépítményeket eredetileg riolit kőlapok fedték. Az egyik téglasír mellett egy 60 cm talpszélességű, 15 cm vastag, ívelt oldalúra csiszolt riolit kő sírjel is volt.

Három olyan sírt is találtunk, melyekre már a temetőkápolna falát is ráépítették. E három sír tájolása nem a rotundához, hanem már a bencés templom tájolásához igazodik. Így valószínűleg nem a korai plébániatemplomhoz kapcsolódó temető, hanem a temetőkápolnát megelőző időszakban a bencés templom mellett létesült temető sírjai lehetnek e sírok is.

A temetőkápolnát a 13. század után elbontották. Területét továbbra is temetkezésre használják, egészen a 17. századig.²¹

²⁰ Ezt az ajtónyílást a 15. században, amikor a templomhajót sárga agyaggal töltötték fel, befalazták. Ekkor a befalazott ajtó kerengőfolyosó felőli oldala mellé egy lépcsőt építettek, amivel a hajó feltöltését követően a kerengőfolyosóhoz mértén kialakult szintkülönbséget kívánták áthidalni. A hajó belsejében a karzatot tartó pilléreket a hajó sárga agyaggal való feltöltése előtt kibányászták.

²¹ Temetkezések, köztük jól megépített, téglával falazott sírok is a temetőkápolnától északra eső területen is előkerültek. Nem tudjuk, hogy a templom melletti temetőnek hol van az északi szélé. Valószínűleg még a hideg vizű patak északi oldalán is számolnunk kell sírok előkerülésével, mint ahogy azt a 20. századi helyszíni szemlék mutatták.

9. kép. Árpád-kori épületek az apátság területén
Bild 9. Árpádzeitliche Gebäude auf dem Gebiet der Abtei

ÉPÜLET AZ APÁTSÁGTÓL NYUGATRA ESŐ TERÜLETEN

A bencés templom nyugati oldalánál, még az Árpád-korban, egy nagyméretű épület is állt. Észak–déli irányba futó alapozása lényegesen masszívabb, mint a templomé: 150 cm széles, ez a templom alapozás szélességének másfélszerese. Ez az alapozás 20 méter hosszan követhető. Déli vége eltűnik a Barlangfürdő külső gyermekmedencéi alatt, északi vége pedig a fürdőbejárat ma még feltáratlan részei alatt van. Északi szakaszát egy, belőle kiágazó, a 150 cm széles alapozással együtt épült, kicsit vékonyabb (120 cm széles) fallal utólag összekötötték a templom északnyugati sarkával. E bekötés nyomvonala a templom északi falának pontos meghosszabbítása (9. kép). Ennek az épületnek a padlójához tartozott egy 12–13. század fordulójára meghatározható fazékban talált pogány építési áldozat. Ezt a fazekat szájával lefelé fordítva²²

²² A fazék kézi korongon készült, hurka technikával, melynek nyoma a külső felületén jól el lett simítva. Színe szürkésbarna, fekete és sötétbarna foltos. Apró kavicssal kevert csillámos homokkal soványított agyagból készült, jól égetett. Alakja zömök, legnagyobb szélességét a vállán éri el. Pereme enyhén kihajló, oldala és teteje ferdén levágott. Belső oldalán hornyolat található a fedő számára. Díszítése széles közőkkel bekarcolt csigavonal, a vállon több soros hullámvonallal. Alja szemcsézett, közepén plasztikus, kör alakú fenékbélyeg van. Átmérője 8 cm, belsejében egy stilizált szarvas ismerhető fel. Az edényen használatnak nincs nyoma. Méretek: magasság: 20,5 cm; szájátmérő: 18 cm; hasátmérő: 21 cm; fenékmérő: 12,5 cm.

helyezték a padló alá. Benne lapos kerek kavicsokat, csirke csontokat, valamint szögeket találtunk (15. kép).

Ezt az épületet a 13. századot követően az alapozás tetejéig visszabontották.

TÉGLASÍR A ROTUNDA KÖZEPÉN

Még az Árpád-kori „építési tevékenység” során került a rotunda közepére egy téglával kifalazott sír. A sírt a hajó közepére, a hajó padlójába mélyítve építették oly módon, hogy a tájolása megegyezik az épület tájolásával. A sír nem pontosan annak tengelyében helyezkedik el. Déli fala a templom tengelyétől 15 cm távolságban, attól északra húzódik. A sír külső méretei 230 x 82 cm. Falát hat sor lapjára fektetett téglák alkotja. A legfelső, vízszintesen fekvő téglasorra, két sor, élére állított, lapjával egymáshoz ragasztott téglák alkotta szerkezet került. E téglák a sír falának középvonalában, illetve külső széle mentén futnak. Az élére állított téglák alkotta keret felső síkja 18 cm-rel van a hajó padlószintje alatt. Mind a sírfal, mind a felső keret tégláit fehér színű, erős, homokos, meszes habarccsal kötötték össze.

A sír alját egy sor, lapjára fektetett téglával fedték le. Mélysége a korabeli padlószinthez mérten –70 cm volt. E szerkezet északi oldalát a rotundára később ráépített, 15. századi sekrestye falának kiásása során elpusztították. A sír betöltése fekete laza kevert föld volt. Benne már nem találtuk meg a csontvázat, csupán nagyon kevés, rendszertelenül elhelyezkedő emberi csontot. A 15. századi sekrestyefal kiásása során a sír

10. kép. A rotunda szerkezete, és a közepén talált sír
Bild 10. Die Struktur der Rotunde und das Grab in der Mitte

északi falát elpusztították.²³ Talán e munkák során telepíthették át máshová a sírban lelt csontokat is.²⁴ Az ekkor végzett építkezés idejének meghatározását – a 15. század eleje – a sírt vágó gödör betöltésében talált Zsigmond denár segíti (9–10. kép).²⁵

KÖZÉPKORI ÉPÍTKEZÉSEK

A tapolcai bencés apátság területén a középkori építkezések egy szisztematikus bontással kezdődhettek: teljesen elbontották a korai kolostort. Ebből mi egy falszakaszt, a kerengő északi falának alapozását találtuk meg. Összevetve ennek az alapnak az elhelyezkedését és a középkorban e helyre épült kolostorépület

falait, az mondható el, hogy hasonló területen, de az Árpád-korhoz képest új alaprajzzal épült fel a középkori konvent ház (8. kép).

Mint már említettük, visszabontják a templom nyugati oldalánál álló nagy házat, valamint az északi temetőkápolnát és a rotundát is. A temetőkápolna és a kerek templom helyén egy nyitott temető létesül. Már semmi nyoma sincs a körtemplomnak – mutatják ezt az alapozására ráasott sírok – amikor e sírokat is elvágva, Tapolca legkorábbi épületének helyére a 15. században egy kápolnát vagy sekrestyét építenek (11. kép).

A 14–15. században ezen túl két jelentős építkezés történik: részben felépül az új kolostor, majd a 15. században a templom belsejét feltöltik egy méter vastag, sárga színű, egynemű agyaggal (11. kép). Az agyagréteg behordása előtt elbontják a karzatot, a keresztelőmedencét, felszedik az Árpád-kori padló kőlapjait. A hajóba került agyagréteg felszínére egy egyszerű, téglából készült padlóburkolat kerül. Az agyag feltöltéssel majd 1 méterrel megemelt belső járószintű hajó és a kerengő északi traktusa közti szintkülönbséget, ott, ahol korábban egy ajtó vezetett be a karzat alatti térbe, az ajtónyílás aljának befalazásával, egy lépcsővel hidalják át.

A templom belső tere lényegesen egyszerűbbé válik. Ugyanakkor elmondható, hogy ez az agyag feltöltés igen jól megőrizte az épület 12. századi elemeinek – karzat, mellékoltárok, kórus rekesztő, keresztelőmedence, padlóburkolat – maradványait illetve lenyomatát.

²³ Ez azt jelentheti, hogy a 15. század elején már romos lehetett a rotunda, és a közepén lévő sírnek sem volt látható nyoma.

²⁴ A sírt nem kirabolták, hanem áttelepítették. Ha kirabolják, az emberi csontok a sírban maradtak volna, csak rendszertelenül. Az ásatás során a sírban lelt, néhány kisebb embercsont töredék alapján azonban a korabeli építkezés során előkerült emberi maradványokat szisztematikusán összegyűjtötték, és máshová helyezhették.

²⁵ A Zsigmond denár típusa: Huszár 576. Az érme meghatározásáért Nagy Dezső Zsoltnak tartozom köszönettel.

E sír szerkezeti rekonstrukcióját segítheti az a téglasír, melyet a rotunda északi oldalán találtunk. A kő ládás sír peremén ugyanolyan, 2 sor, élére állított téglából álló keret van, mint amit a templomban lelt sírnál figyeltünk meg. Itt viszont megvannak azok a téglák is, melyeket e keret tartott. Elhelyezkedésüket vizsgálva elmondható, hogy e keret egy téglából épített boltozatot tartott, ahol a boltozat, rövid oldalukkal egymáshoz illesztett téglából készült gerincéhez két oldalról ferdén a gerinchez támasztott téglák alkotta szerkezet kapcsolódott.

11. kép. Középkori építkezések és bontások az apátság területén
 Bild 11. Mittelalterliche Bautätigkeiten und Abrissen auf dem Gebiet der Abtei

A KÖZÉPKORI KOLOSTORÉPÜLET

A templom déli oldalához kapcsolódó középkori kolostor területének mintegy felét ismerjük. Alaprajza egy szabálytalan, 40 x 30 méter kiterjedésű trapézba foglalható, aminek szárai a templomtól távolodva széttartóan haladnak. Feltártuk a kerengőfolyosó északi traktusát, a keleti kolostorszárnyat, valamint a déli és a nyugati szárny egy részét. A mésző alapokra rakott fal riolit tufából készült.

A keleti szárnyban feltártunk egy nagyméretű, legalább 13 méter hosszú, 5 méter széles termet (káptalanterem?). A keleti szárnyhoz utólag hozzáépítettek egy helyiséget, melynek északi oldalán széles ajtó nyílt a szabadba. E nyílás előtt (!), a helyiség északnyugati sarkában vastagon átégett tapasztás réteget találtunk. A keleti szárny bizonyosan emeletes volt. Az emeleti hálókörüljárókhoz tartozhatott az a két falazott árnyékszék, melyeket a keleti szárnyhoz utólag építettek hozzá.

Az épület délkeleti sarkában egy kemence fűtőnyílását találtuk meg, ami már a déli szárny helyiségeit, talán a refektóriumot fűtötte. A déli szárnynak csak a nyugati végét kutattuk, még 2006-ban. A fal külső oldalán található támpillér alapozások nyomán valószínűsíthetjük, hogy a konventnek ez a szakasza is emeletes lehetett. Itt előkerült egy téglapadlós helyiség, melynek kemencéjét a folyosóról fűtötték.

A ház délnyugati sarkában lévő helyiség téglával volt boltozva. Benne egy kályha alapozása került elő. Ez a helyiség a kerengőfolyosóról nyílt és két irányba

lehetett belőle tovább menni: részben északra, a nyugati szárnyba, részben pedig egy szabadba nyíló ajtón keresztül a kolostortól délre eső, külső területekre. Ez a helyiség egy melegedő lehetett a kinti munkához. A nyugati szárnyból csak egy kis részletet tudtunk feltárni. A melegedőből nyíló helyiség padlóján már az apátság 16. századi pusztulásának a nyomai kerültek elő (11. kép).

AZ APÁTSÁG PUSZTULÁSA

A templom lakói közvetlenül a pusztulását megelőző években változtak. A hajó közepén, a téglapadlón egy kályha alapjait találtuk meg. Feltehetően az Oláh Miklós által ide telepített horvát huszárok építették. Az apátságot – mint azt a 16. századi Magyarországon több kolostor esetében megfigyelhető volt (CSORBA 1974; MAGYAR 2006) – erőddé alakították.²⁶ A nyugati szárny melegedőből nyíló helyiségének a padlóján, az épület pusztulásához köthető nagyméretű szennel gerendák alatt előkerült egy 300 darabból álló ezüst-pénz lelet. A pénzek eredetileg valószínűleg egy zacskóban lehettek. A legutolsó veret 1531-ből származik. Az 1532-es ostrom során ezeket a pénzeket már nem tudták magukkal vinni a Bebek testvérek.²⁷

Az 1532-es pusztulást követő időszakból két jelentős építkezésnek van nyoma: a 18. században a még

²⁶ Az 1532-es ostrom igen kemény ostrom lehetett. Az erőddé alakított templom komoly feladatot jelentett a Bebek testvéreknek.

²⁷ A pénzlelet feldolgozását Szekeres Árpád végezte.

álló torony földszintjét – a hajóba a 15. században behordott agyagfeltöltést átvágva – keleti irányban meghosszabbítják, és egy pincét alakítanak ki belőle. Ez a pince megélte a huszadik századot is. Az Anna szálló magját úgy építették meg, hogy az alatta lévő pince még a második világháború alatt is használatban volt. Ezt követően tömedékelhették el. Az Anna szálló északi fala egyébként pontosan az apátsági templom, akkor már teljesen kiszedett, északi falának nyomvonalára épült. A 20. század eleji telekhatárok tehát e helyen még megőrizték a 12. századi épület emlékét.

A 11–16. SZÁZADI ÉPÍTKEZÉSEK TANULSÁGA

A tapolcai bencés apátság területének régészeti kutatása során nyert adatok teljes körű értékelésére a leletanyag restaurálása és feldolgozása előtt még nincs mód. A megfigyelt jelenségek alapján néhány dolgot azonban már most kiemelhetünk: A 11. században a meleg vizű források melletti szigeten felépült rotunda nem előzmények nélküli e helyen. A már említett, Megay Géza által megtalált, kígyófejes karperec és az S-végű hajkarikás temetkezések alapján számolnunk kell itt egy korai, 10–11. századi temető (és település) meglétével is. A kora Árpád-kori temető folytatásaként épült fel a kerek templom. Ezt az épülettípust összefoglaló művében Gervers-Molnár Vera funkcióját tekintve kezdetben királyi kápolnaként, majd várkápolnaként és falusi plébániatemplomként határozza meg (GERVERS-MOLNÁR 1972, 26–32). Esetünkben a harmadik lehetőség állt fenn. A tapolcai rotunda életének első szakaszában a helyi közösség plébániatemploma volt. Itt keresztelték meg a falu lakosságát. Feltehetően e köré a templom köré is temetkeztek, habár az eddig megtalált sírok közül a feldolgozás kezdetén még nem tudunk olyan sírt meghatározni, amely akkor került volna a földbe, amikor még csak a rotunda állt a szigeten.²⁸ Eddigi ismereteink alapján nem csak a mai Miskolc, de a környék legkorábbi ilyen funkciójú körtemploma is ez az épület. Sajnos Tapolca első templomának a védőszentjét nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy amikor jelentősen eltérő tájolással ide épül a bencés templom, akkor ez az új Szent Péter templom megőrizte-e a korábbi épület patrónusának nevét.

Amikor a 12. században a rotundához hozzáépítik a bencés templomot, azt igen tudatosan teszik. Tükrözi ezt a két épület alaprajzából rekonstruálható

építészeti koncepció, illetve azok a régészeti jelenségek is, melyek a rotunda–templom együtteséhez kapcsolódnak: A 12. században a bencések oly módon építették fel a házukat, hogy azt a már álló rotundával, annak déli bejáratán keresztül összekapcsolták. A bencés templom egy keskeny szeletet levágott a korábbi épület falából, úgy, hogy azzal éppen a templomhajó ÉK-i sarkánál kapcsolódik össze.²⁹

Az ily módon összekomponált épületet vizsgálva szembeötlő, hogy a bencés templom szentélyének az átmérője 10 centiméter különbséggel megegyezik a rotunda átmérőjével.

A bencés építész az új ház megrajzolása során a már álló körtemplom méreteit vette alapul. A közel 8 méter átmérőjű rotundát vetítette le délre, ami az új épület tengelyében kirajzolta a szerzetesi kórus méreteit. E levetített kör és e tengely metszetébe szúrta a körzőjét, amikor a leendő templom szentélyét rajzolta meg. A körzőnyílás természetesen megegyezett a már álló templom sugarával. Az új templom hajójának méretei szintén ugyanezzel a körzőnyílással kerültek meghatározásra (12. kép).

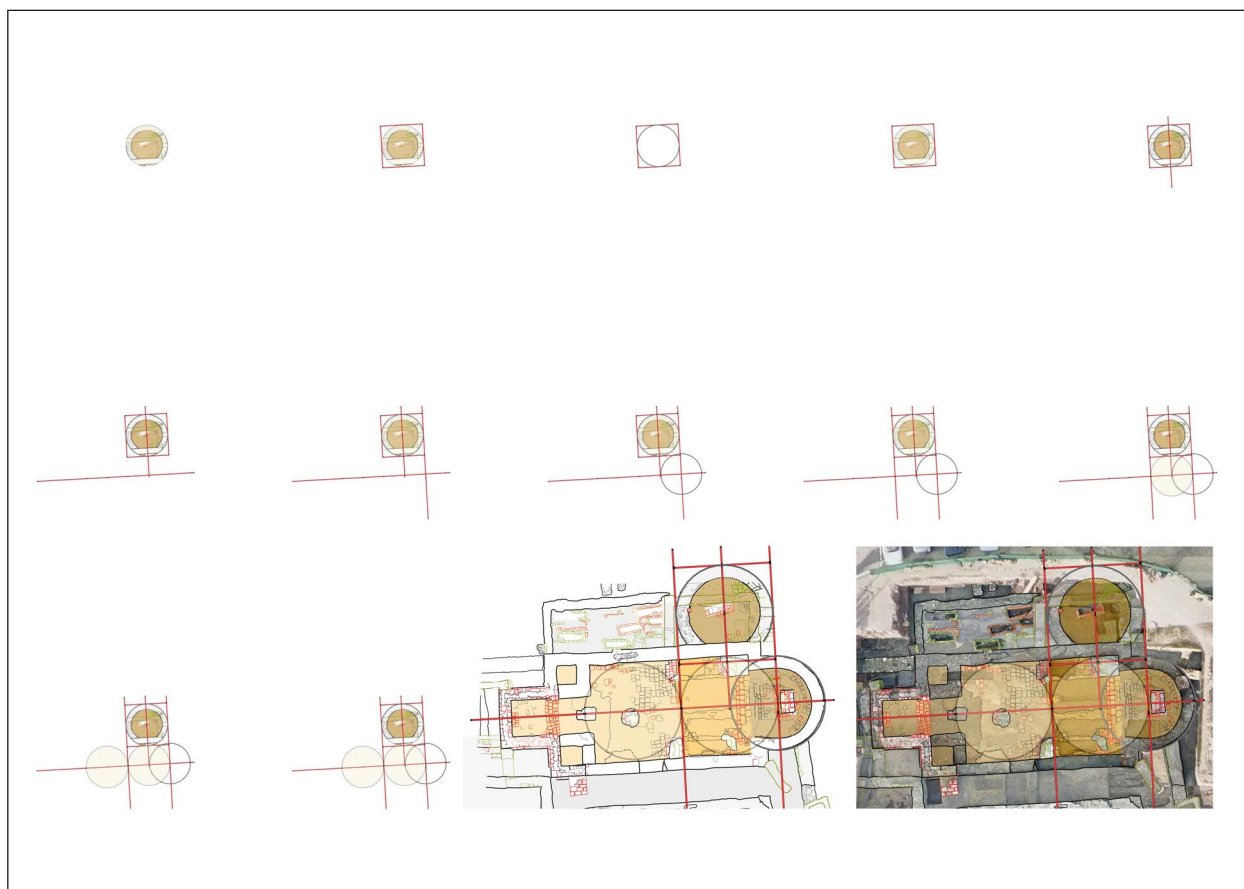
A két épület összekapcsolásával megváltozik a rotunda eredeti funkciója. A körtemplom közepén talált, gondosan kialakított téglasír utal arra, hogy az apátság alapítója e korai épületre már nem mint plébániatemplomra, hanem mint a saját (leendő) reprezentatív temetkezési kápolnájára tekintett.

Ha a templomok és a mellettük álló rotundák térbeli helyzetét vizsgáljuk, legalább három csoportot különíthetünk el. A térbeli elhelyezkedés alapján alkotott csoportokban azonban teljesen eltérő funkciójú együttesek vannak.³⁰ Van, ahol a rotunda a templom közvetlen közelében áll, attól 20–100 méteres távolságban (Ják, Boldva). Ezek a körtemplomok plébániatemplomként működhettek. Van olyan eset is, amikor az apátsághoz tartozó konventházat építik hozzá a centrális templomhoz. Ilyen a Kassa melletti Széplak apátsága (POLLA 1986). És vannak olyan helyek ahol a korábbi rotundával összekapcsolva építik meg az új templomot. A nyírbátori Szent György templommal egybe épülve a rotunda a 15. századig működött (SIMON 2013, 8–10). A gyulafehérvári első templom déli oldalához is kapcsolódott egy rotunda, amit talán az összeépítést követően keresztelőkápolnaként

²⁸ Wolf Mária 1992-es munkájában tehát igen pontosan értékelte a Megay-féle 1957-es helyszíni szemle során előkerült leleteket. Talán az akkor előkerült S-végű hajkarikás sírok tartozhatnak a rotundához.

²⁹ Ez a megoldás egyben azt is jelenti, hogy a rotunda eredetileg nem lehetett boltozott, hanem síkmennyezetes, hiszen egyébként nem lehetett volna ilyen egyszerűen levágni a déli szeletét.

³⁰ Nem érintjük azokat a kerek templomokat, melyek nyugati oldalához a későbbiekben egy hajót építettek, és a korábbi rotunda az új építkezések során létrejött templom szentélyeként él tovább.

12. kép. A bencés templom szerkesztése
 Bild 12. Das Konstruieren der Benediktiner Kirche

használtak. Tapolcán pedig ez volt az a temetkezési hely, ami az alapító elgondolása szerint legjobban szolgálhatta lelkének az üdvözülését.

Az összeépítés során a bencés templom funkciója is kiegészült. A hajóban talált keresztelőmedence alapozás arra utal, hogy a rotunda korábbi plébániai jogai – így a keresztelés joga – az új épületre, legalábbis annak a kórusrekesztőtől nyugatra eső területére szálltak.

A bencés templom–rotunda kapcsolathoz még egy dolog társul: a templom nyugati oldalának közelében, elkészült egy a maradványai alapján a templomnál is masszívabb épület. A 1,5 m széles, legalább 20 méteren át követhető alapfalakkal jellemezhető – még egy pogány építési áldozattal is megerősített – építmény valószínűleg egy lakóépület lehetett. A rotunda idejében még nem állt ez a ház, hanem valamikor a bencés templom felépítését követően emelhatték. A padlójához kapcsolható építési áldozat edényét a 12–13. századra datálhatjuk. Mivel az Árpád-kori konvent 80 cm vastag alapozását a középkori kolostor alatt megtaláltuk, nem járhatunk messze az igazságtól, ha e masszív, 150 cm széles alapozás maradványokat a Miskolc nemzeteség tapolcai udvarházaként értel-

mezzük. A templom és rotunda kettőséhez tehát egy harmadik elem, az alapító nemzetség udvarháza is kapcsolódhatott, amit egy fal a templommal is összekötött. Udvarház és plébániatemplom együttese nem egyedülálló jelenség. Udvarház–rotunda kapcsolata a 12. századi Jákon, majd később, a 13. században ugyanitt a lakótorony–rotunda–bencés templom hármasa szintén megfigyelhető. A 11. században, az akkor már létező királyi udvarhelyek hasonló építményei nyomán a világi előkelők birtokközpontjaiban felépülnek azok a palatiumok, melyeket nagyméretű, emeletes épületekként rajzolhatunk meg. A mindkét szintjén egyterű épületek lent gazdasági célú, fent reprezentatív térrel készültek. E palatiumokat a jáki földesúri lakóhely kapcsán legutóbb Valter Ilona elemezte. A palatiumok két legkorábbi formája a dömösi apátság temploma mellett és a bihari Belényesszentmiklós felett feltárt hercegi szálláshely épülete. Dömösön a templom szentélyétől délre, arra merőlegesen helyezkedik el a nagyjából 8 x 33 méter méretű, vastag falú és egyterű kőház. Belényesszentmiklóson 10 x 28 méteres alapterületű döngölt agyag és kőlapokra égetett téglából emelt hosszú, csarnokszerű épület volt (VALTER 2005, 558).

A tapolcai épület több mint 20 méteres hossza tehát nem egyedülálló jelenség. Az Ákos nemzetség Esztergomból ismert Ákospalotája a 13. században 9,7 x 23,8 méter méretű volt, a jáki egyterű téglaház nagyjából 6 x 15 méter.

A templomok mellett álló udvarházakra jó példa a rotunda–földesúri udvarház együttese. Ilyen figyelhető meg a 12. századi Jákon (VALTER 2005, 558), a 13. században Kismánán (PAMER 1970, 295–313), a 11–12. századi Nagymihályban (SLIVKA 1990, 90–91). A korábban bencés templom- és földesúri udvarház együtteséről szól 1221-ben Ják nembeli István adománylevele. E szerint a földesúr lakóháza a pornói szigeten a Szent Margit apátság mellett állt, ami Valter Ilona feltételezése szerint a jákihoz hasonló épület lehetett (VALTER 2005, 558).

A templomtól nyugatra eső, a barlangfürdő gyermekmedencéi alatt rejtőző épületről ma még túl keveset tudunk. Amennyiben tényleg a Miskolc nemzetség udvarháza lehetett, kérdésként merül fel, hogy ki építette, és miért itt, miért nem Miskolcon?

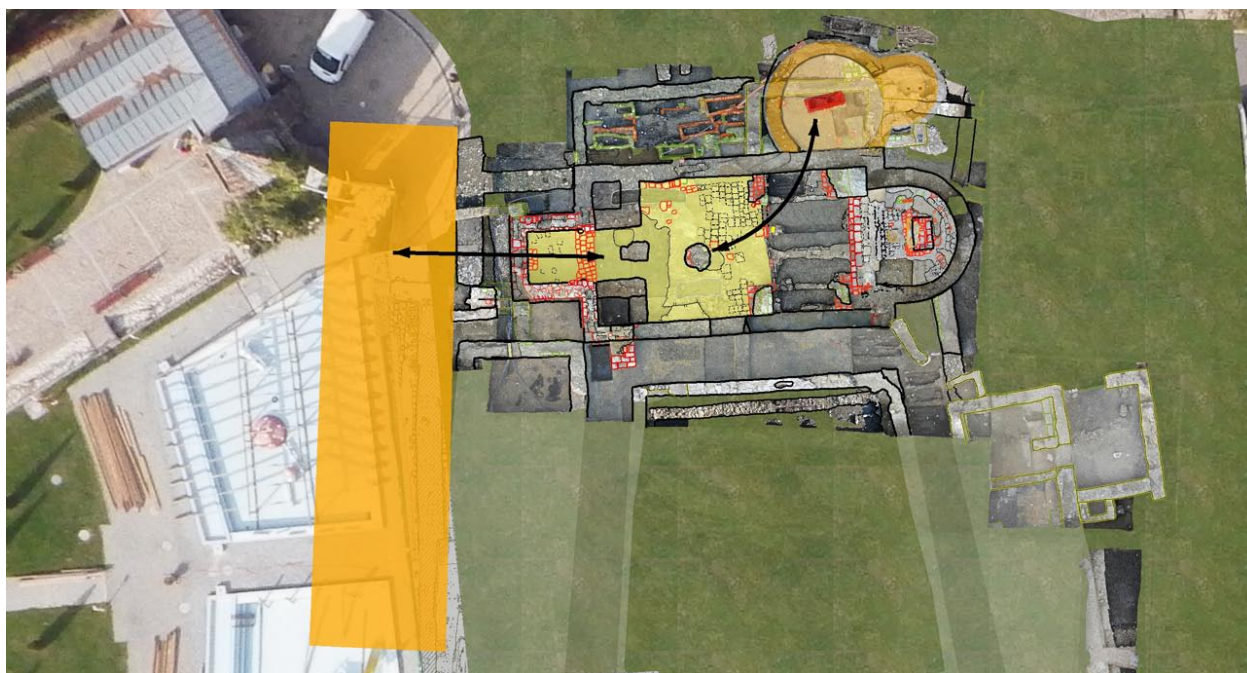
Ha az építési áldozat edényét nézzük, akkor annak készítése a 12. század végére a 13. század elejére tehető. Az első építkezések, vagy egy átépítés során került a padló alá az építési áldozat? Amennyiben az első építkezéseket jelöli, úgy valószínűleg nem tudjuk majd személyhez kötni e kőház elkészítését. A 13. század második felében a Miskolc nemzetség Panyitfi-ága bírja az apátság kegyuraságát. Ezt az ágat a legkiválóbb tagjáról, a hős Panyit bánról nevezte el a történetírás. Panyit V. István legkedvesebb embere volt. Kétszer járt a tatároknál követségben, s megakadályozta azok betörését. Követte V. Istvánt Feketehalomra. Ő fogatta el az Ákos-nembeli Ernye bánt. Mindezen érdemeiért V. István dobokai ispánná tette és 1268-ban neki adta Mályi és Kis-Tokaj egy részét is. V. István trónra lépte után Panyitot előbb szörényi bánná nevezte ki, majd zalai ispánná tette. V. István hirtelen halála nagy csapás volt Panyit számára. Elvesztette a zalai ispánságot is. Három fia volt. Az egyik, László 1272-ben a hódtaui csatában halt hősi halált. Miklósról keveset tudunk. A harmadik fiú Pál építtethette a 13. század végén Éleskő várát (KARÁCSONYI 1900, 823–825). Ők már lakhattak az udvarházban, de a ház építése még arra az időszakra tehető – a 12–13. század fordulójára –, amikor még csak a Miskolc nembeli Domokos bánt és utódját Bors comest ismerjük. Ők a több ágra szakadt nemzetség Borsmonostori ága. Az ő érdekeltségeik elsősorban a Dunántúlon voltak. Domokos bán – akit III. Béla király is rokonának mondott – 1187-ben fogadalmat tett a Szentföldön való hadakozásra, de azt

be nem válthatta. Ezért fogadalmának megváltásául alapította a Sopron megye déli részén található kedhelyi, más néven borsmonostori ciszterci apátságot 1194-ben. Kiterjedt dunántúli földjei mellett vidékünkön birtokai voltak Dorogma és Tiszabábolna közti Pély,³¹ Vadna, Ivánka, Harnócz, Barcza és Karácsonyfalva. Fia Bors, apja halála után felépítette az atyjától megkezdett monostor épületeit, így róla nevezték el azt Borsmonostornak (KARÁCSONYI 1900, 823). Ha nem is Domokos bán volt az udvarház építője, a nemzetség egy tagjának királyi rokonsága bizonyára inspirálóan hatott a tapolcai apátság akkori kegyuraira, hogy a család rangját egy ilyen építkezéssel is megmutassák.

A Miskolcok birtokközpontjáról Kubinyi András csak feltételezi, hogy talán Miskolcon lehetett (KUBINYI 1985, 35). Ennek régészeti nyoma még nem került elő. A település központjában a legelső ismert kőépület a Szent István templom. A ma avasi templomként ismert gótikus épület belső pillérei ráépültek egy korábbi templomra. Megay Géza ásatásaiból tudjuk, hogy e helyen az Árpád-korban egy 27,5 méter hosszú, 7,43 méter széles, egyenes szentélyzáródású templomot építettek (MEGAY 1970, 137). Régészeti leletek nélkül e templom Árpád-koron belül pontosabb korhatározásra sajnos nincs mód, talán a 13. században készülhetett el. Itt, a Szinva déli oldalára, a templomtól keletre, a magasabb térszínre valószínűsítette Komáromy József a Miskolc nemzetség birtokközpontját. Szerinte ezen keresztül vezetett a Rákóczi utca őse a Szinván át észak felé. Véleménye szerint a halmazos szerkezetű jobbágyfalu a Szinvától északra (a Sötét kapunál), a földesúri központ és a templom pedig attól délre eshetett (KOMÁROMY 1960, 6). Ezt nem lehet bizonyítani. A jelentősebb Árpád-kori leletek – a templom kivételével – eddig a Szinva északi oldala mentén, épp a Komáromy-féle ásatások során kerültek elő. Kőház, vagy birtokközpontként értelmezhető fa épület ott sem. A 2006-ban és 2013-ban előkerült régészeti leletek alapján most azt kell feltételezzük, hogy az udvarház nem Miskolcon, hanem Tapolcán a meleg vizű források mellett állhatott. E témában továbblépést csak a barlangfürdő előtti gyermekmedencék alatti terület kutatása hozhat.

A bencés templom tornya a templommal egy időben épült. Az eredetileg a templom keleti felével teljesen egybe nyitott földszinti terét a hajótól egy fából készült szerkezet választotta el. Így a torony földszintjén létrejött egy előcsarnok. A nyugati karzatot egy középső pillér egészítette ki, aminek a síkja a karzat

³¹ Ma Ároktő-Pélypuszta.

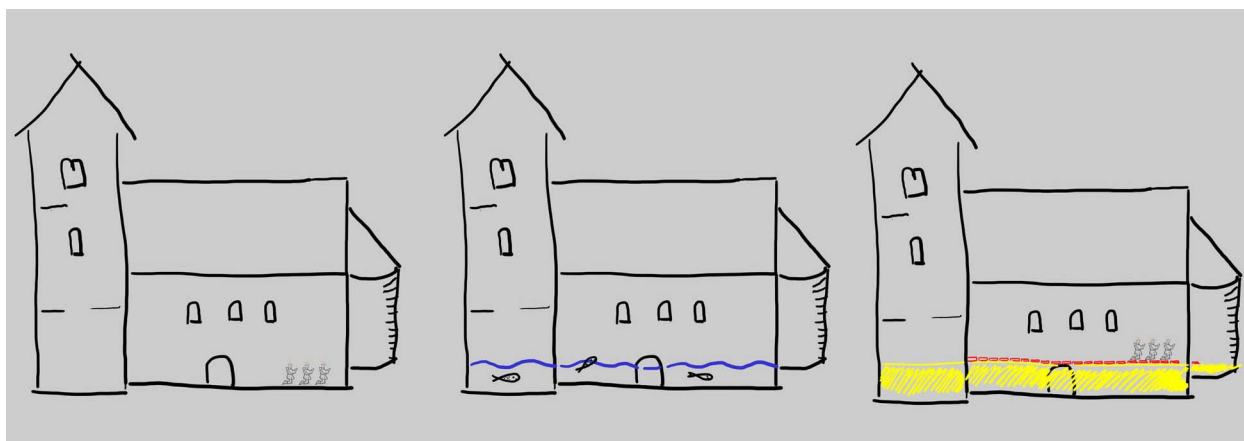
13. kép. Udvarház (?) templom és rotunda kapcsolata
 Bild 13. Die Verbindung des Herrenhauses (?) der Kirche und der Rotunde

elé ugrott. Ez a szerkezet fönn, a karzaton egy oltárt tarthatott. Egy szinttel fölfelé haladva a toronybelső feltehetően egy teret alkotott a karzattal a karzat szintjén. Így már az építkezések elején egy markáns, reprezentatív tér jött létre a templom nyugati felében. Ha a templom megformálását tekintjük, akkor e reprezentációhoz köthetjük még a fal mives kváderburkolatát. Az épület egyéb tagozatai igen egyszerűek lehettek, nem sokban különbözhetek korabeli falusi templomainktól. Ami megkülönböztette az apátságot többi templomunktól, az nem egy csapásra, hanem a kétszáz év során, fokozatosan épült meg. E folyamat végeredménye a 13. században a nemesi udvarház-szerzetesi templom–temetőkápolnák együttese. Ezen elrendezés alapján úgy tűnik, amihez az Árpád-korban Miskolc nemzetség igazodott, az a 10–12. századi a közép-európai uralkodók és környezetük, és rajtuk keresztül távoli példaként a palotakápolnáját és udvarát a tucatnyi termálforrással bíró Aachenben kialakító Nagy Károly példája lehetett (13. kép).

Nem tudjuk, hogy a 13. század végén a Diósgyőrt és a megye jelentős részét birtokló Ákosok és a velük szemben az Abák oldalára álló Miskolc nemzetség vetélkedése pontosan milyen hatással volt az apátságra, mint ahogy azt sem, hogy a Károly Róbert hatalomra jutásához kapcsolódó trónharcok kapcsán a Miskolcot majd az apátság kegyuraságát is megkapó Szécsi család milyen változtatásokkal élt Tapolcán. A feltárt régészeti jelenségek leírásából viszont jól látható, hogy a 14.

században majd minden olyan eleme eltűnik a tapolcai épületegyüttesnek, amit a Miskolcok a 12–13. században létrehoztak. Elbontják a templomtól nyugatra lévő nagy házat, újjá kell építeni a konvent épületét,³² a nemzetség temetőkápolnáját már nem használják, teljesen visszabontják. Legkésőbb a 15. század elejére a rotunda is eltűnik a templom mellől. Amikor a 15. században eldöntik, hogy a templom belsejét egy méter vastagon agyaggal töltik fel, már nincs szükség a 12. századi alapítók számára még fontosnak tekintett nyugati karzatra sem. Számos folyamat található itt. A bencések mellett ekkorra már más rendek is jelen vannak az országban, az apátság kegyurai is változtak, és a természeti környezet is megváltozott. Ha a sziget régészeti leletek alapján nyomon követhető ember általi használatát vizsgáljuk, akkor a 2012–13-as év ásatási leleteire alapozva a bronzkort és a római császárkort követően a 11–13. század az az időszak, amikor igen intenzív emberi tevékenység nyomait figyelhetjük meg. Ismét kézbe véve Tapolca Papp Károly által készített 1907-es térképét, rögtön látható, hogy az emberi tevékenység számára a tapolcai mocsarak komoly határokat jelentenek. A templom 15. századi kényszerű feltöltését talán magyarázhatjuk azzal az ismert folyamattal is, hogy az éghajlat a 13. századot követő időszakban hűvösebbé, az időjárás csapadékosabbá vált. Ez megváltoztatta a terület vízháztartását is.

³² Ezt lehet, hogy már korábban megtették.

14. kép. Az emelkedő talajvíz miatt a templom padlóját a 15. században feltöltötték.

Ez a feltöltés védte meg a 11–12. századi szerkezeteket a későbbi korok építkezéseinek pusztításától

Bild 14. Wegen dem steigenden Grundwasser wurde das Fußboden der Kirche im 15. Jahrhundert aufgefüllt.

Diese Auffüllung hat die Struktur aus den 11–12 Jahrhunderten von der Zerstörung der späteren Bautätigkeiten geschützt

A környező hegyekről lemosódó hordalék, valamint az emelkedő talajvízszint szükségessé tette, hogy az itt élők, ha itt akarnak maradni, alkalmazkodjanak a megváltozott körülményekhez. Ezért hordhattak a templom belsejébe nagymennyiségű agyagot, hogy a belső járószintet ismételten vízmentessé, lakhatóvá tegyék (14. kép).

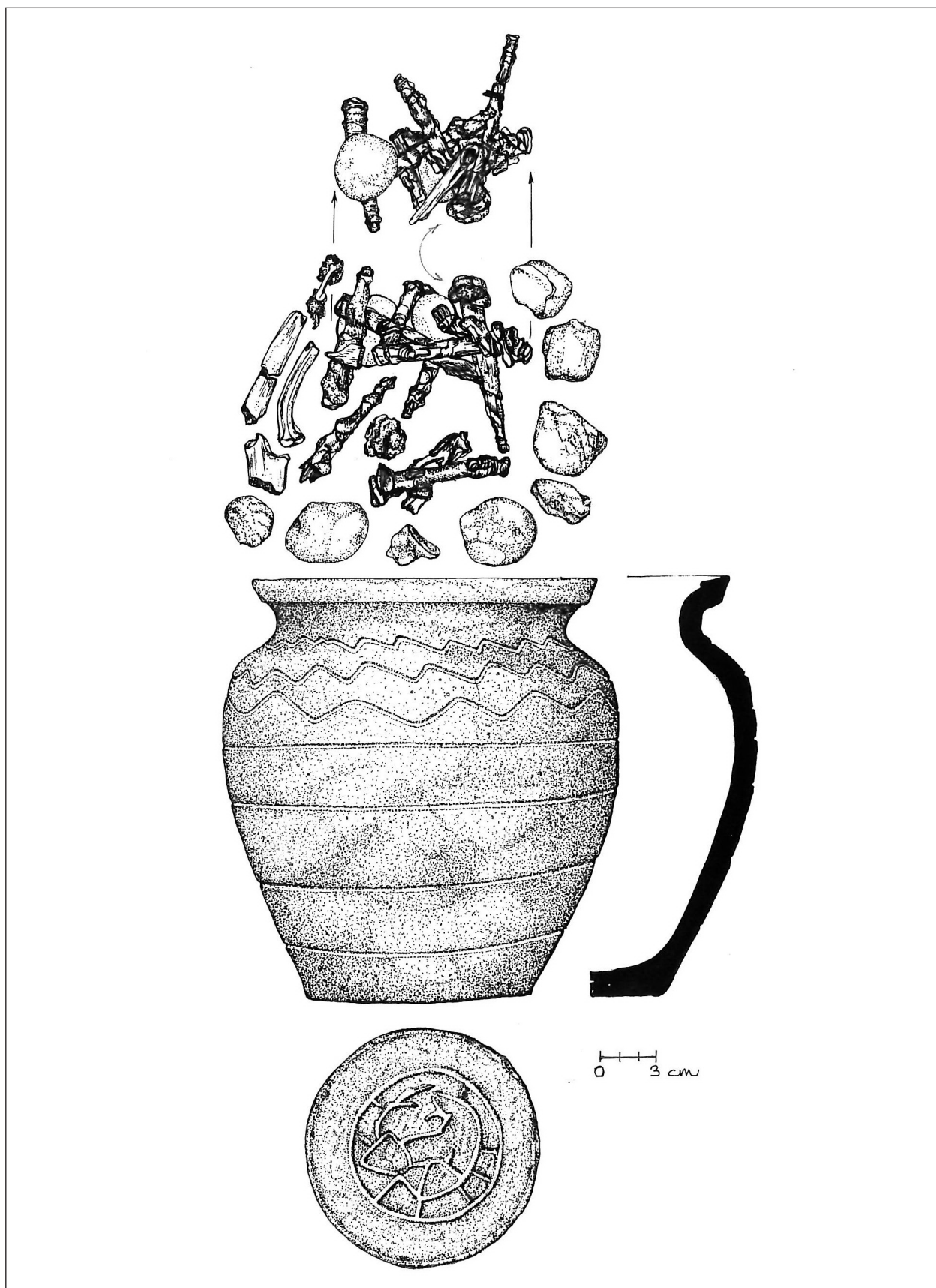
A 13. és 14. század fordulója az európai történelem egyik legfontosabb éghajlattörténeti korszakhatára: ez idő tájt ért véget a középkori meleg időszak, s kezdődött el a kis jégkorszaknak nevezett periódus. Az átlaghőmérséklet csökkenése mellett az egyik legfontosabb változás a csapadék mennyiségének a megnövekedése. A Kárpát-medencében általában, de az Alföldön különösképpen az éghajlati változások legfontosabb indikátora a csapadék mennyiségének, és esetenként halmazállapotának a változása volt. A hemiszférikus, vagy globális felmelegedések idején a Kárpát-medence klímája szárazabbá vált, a felmelegedés a nyarakat kevésbé, a teleket inkább érintette, rövidebb ideig maradt meg a hótakaró, s a csapadék nagyobb arányban hullott eső formájában. Általános lehűlés idején pedig az éghajlat csapadékosabbra fordult, a telek pedig érezhetően hidegebbek lettek, így a téli csapadék nagyobb arányban hullott hó formájában, s hosszabb ideig maradt meg, a hótakaró is raktározva a téli csapadékot (RÁCZ 2001).

E változásokat jól szemlélteti az észak-magyarországi hegyvidéki terület klímarekonstrukciójának alapjául szolgáló nagybárkányi Nádas-tó vizsgálata. A nagybárkányi kutatás a 13. század derekától mutat ki jelentős lehűlést. A 13. század ezen kutatás szerint a környező időszak legmelegebbje volt, amelyet több évszázados lassú lehűlés követett, mind a legmelegebb,

mind a lehidegebb hónap középhőmérsékletének tekintetében, mely jól illeszkedik a nyugat-európai klímarekonstrukciókba. A 14. század végén egy rövid, melegebb időszakot kivéve ez a lehűlés állandósult egészen a 19. század második feléig, amikor a hőmérséklet gyors emelkedésnek indult (SÜMEGI et al. 2009). A hőmérséklet csökkenésével párhuzamosan a csapadék mennyisége is növekedni kezdett, és a 14. századtól kezdve az évi csapadék már meghaladta az elmúlt évezred átlagát.

Számos régészeti eszközökkel is megfigyelhető nyoma van a klíma változásának. A Balaton déli partvidékének településhálózat-rekonstrukciója alapján a 12. században kezdődött meg a tó vízszintjének emelkedése. A települések fokozatosan áthelyeződhettek dél felé, magasabb, vízmentes területekre. A 13. század idején az emelkedő Balaton alighanem elárasztotta a korábban mocsaras Nagyberek bizonyos területeit is (HOSSZÚ 2010). A Balaton közelében található récéskúti bazilika padozatát a 14. században meg kellett emelni a tó vízszintjének, illetve a talajvíz emelkedésének következtében (RÁCZ 2006, 4).

A mi esetünkben valószínűleg nem másolhatjuk le egy az egyben a Kárpát-medence középkori klímarekonstrukciós kutatások eredményeit, ugyanis e helyen a talaj vízháztartását erősen befolyásolja, hogy az apátság környezetében az alapkőzet a karszt. A lyukacsos karsztban egy-egy a Bükk hegység területén történt jelentősebb hóolvadás, vagy markáns esőzés is igen gyors változásokat okoz. E miatt már a rotunda 11. századi építőinek is figyelniük kellett az épület víz elleni védelmére, már abban a melegebb és szárazabb időszakban is, ami a 11–13. századot alapvetően jellemezte. A 14. században megnövekedő csapadék

15. kép. A templomtól nyugatra lévő épület padlója alatt talált építési áldozat (Sáfrány Andrásné rajza)
 Bild 15. Bauopfer unter dem Fußboden des westlich der Kirche liegenden Gebäudes

menyisége Tapolcán a 15. század elejére okozott olyan állapotokat, ami már szükségessé tette, hogy ha nem akarnak elköltözni innen, akkor a bencések meg kell emeljék a templombelső padlószintjét. Az időjárás változásának e tendenciája a kora újkorban tovább folytatódott a 15. századi agyagréteg alatt.

Ennek a kényszerűségnek köszönhetjük, hogy az agyagréteg alatt megőrződött egy pillanatkép a magyarországi bencés élet – és a Miskolc nemzetség itteni ágai – virágkorának tekinthető 11–12. század Tapolcájáról.

RÖVIDÍTÉSEK

HOM RégAd – Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár
HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

IRODALOM

BÉRES Mária–KÜRTI Béla–NAGY Margit–
TROGMAYER Ottó–VÁLYI Katalin

1966 *Szer monostora*. Ópusztaszer.

CSORBA Csaba

1974 Erődített és várrá átalakított kolostorok Dél-Dunántúlon a törökkori végvár rendszerben. *Levéltári Évkönyv* 5. 13–47.

DOBROSSY István

2000 *Miskolc írásban és képekben* 7. Miskolc.

DRASKÓCZY István

1996 Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. Miskolc, 81–157.

GERVERS-MOLNÁR Vera

1972 A középkori Magyarország Rotundái. *Művészettörténeti Füzetek* 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GYULAI Éva

1996 Miskolc középkori topográfiája. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. Miskolc, 175–255.

HERVAY Ferenc Levente

2001 A bencés apátságok, az apátos monostorok és a pusztai monostorok története. In: TAKÁCS Imre (szerk.): *Paradisum Plantavit – Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. [Benedictine Monasteries in Medieval Hungary.] Pannonhalma 476–459.

HOSSZÚ Csaba

2010 A Nagyberek változó arca a települési struktúra tükrében. In: KÁZMÉR Miklós (szerk.): *Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest, 36–37.

KALICZ Nándor

1958 Régészeti kutatások és leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1958-ban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* II. 129–132.

KARÁCSONYI János

1900 *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest

KEMENCZEI Tibor–K. VÉGH Katalin

1969 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1967-ben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VIII. 505–514.

KOMÁROMY József

1960 *Adatok Miskolc korai településtörténetéhez*. Miskolc.

KUBINYI András

1985 A középkori Magyarország közepkeleti része városfejlődésének kérdéséhez. *Borsodi Levéltári Évkönyv* 5. 7–82.

MAGYAR Kálmán

2006 Északkelet-Somogy 16. századi erődített egyházai (Gondolatok az 1543–1575 közötti somogyi török–magyar végvárharcokról) In: KOVÁCS Gyöngyi–MIKLÓS Zsuzsa (szerk.): *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Budapest, 171–185.

MEGAY Géza

1970 A miskolci Avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* IX. 129–170.

NEMES József

1863 Sz. Péter és Pál apostolokról nevezett tapolcai apátság története. *Magyar Sion* 1, 593–605.

PAMER Nóra

1970 A kisházi vár feltárása. In: *Magyar Műemlékvédelem* 1967–1968. 295–313.

PAPP Károly

1907 Miskolc környékének geológiai viszonyai. *Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve* Budapest, XVI. 3. 92–134.

POLLA Belo

1986 *Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Horádum*. Bratislava.

RÁCZ Lajos

2001 *Magyarország éghajlata az újkor idején*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

2006 A Kárpát-medence éghajlattan-története a közép- és kora újkorban. In: GYÖNGYÖSSY Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Bölcsész Konzorcium, 31–53.

SIMON Zoltán

2013 *A nyírbátori Szent György templom a középkorban*. Várak kastélyok templomok, december 8–11.

SLIVKA Michal

1990 Die Anfänge des Burgbaues in der Ostslowakei. In: *Castrum Bene* 1989 (1990) 86–103.

SÜMEGI Pál–JAKAB Gusztáv–MAJKUT Péter–TÖRŐCSIK Tünde–ZATYKÓ Csilla

2009 Middle Age Palaeoecological and Palaeoclimatological Reconstruction in the Carpathian Basin. *Időjárás* 113, No. 4: 285.

SZENDREY János

1904 *Miskolc város története és egyetemes behirata. II.* Miskolcz.

SZOVÁK Kornél

2001 *Monachorum pater ac dux – A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon.* In: TAKÁCS Imre (szerk.): *Paradisum Plantavit – Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* [Benedictine Monasteries in Medieval Hungary.] Pannonhalma 35–97.

TROGMAYER Ottó

1992 *A pusztaszeri templomrom.* *Műemlékvédelem* 36. 88–94.

VALTER Ilona

2005 *A Ják nemzetség Árpád-kori lakóhelye Jákon.* *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 537–564.

WOLF Mária

1992 Régészeti adatok Miskolc középkori történetéhez [Archäologische Beiträge zur geschichte der Stadt Miskolc.] In: RÉMIÁS Tibor (szerk.): *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből.* Miskolc, 121–155.

BAUGESCHICHTE DER BENEDIKTINER ABTEI IN TAPOLCA

Schlusswörter: Miskolc-Geschlecht, Benediktinerabtei, Rotunde, Herrenhaus, Árpádenzeit

In den Jahren 2012–13 hat das Herman Ottó Museum auf dem Gebiet vor dem Höhlenbad in Miskolc-Tapolca Freilegungen durchgeführt. Im Laufe der Grabungen sind Gebäude einer Benediktiner Abtei ans Tagelicht gekommen. Die Patronatsherren der Abtei sind die Mitglieder des Miskolc Geschlechtes gewesen. Die Vorfahren dieses Geschlechtes konnten im 11. Jahrhundert auf diesem Gebiet hinkommen. Mitglieder von Ihnen sind in den 12–13. Jahrhunderten Würdenträger gewesen. Ihre Landgüter um Miskolc haben sie im Jahre 1312 verloren.

Auf dem Gebiet vor dem Höhlenbad wurde eine Insel von kalten und warmen Quellen umgeben. Auf dieser Insel wurde im 11. Jahrhundert eine Rotunde gebaut.

Im 12. Jahrhundert wurde neben dieser Rotunde die Kirche der Benediktiner Abtei gebaut. Die einschiffige Benediktiner Kirche wurde mit der Rotunde zusammengebaut. Der innere Raum der Kirche ist 8 Meter breit und 25 Meter lang, wurde auf der westlichen Seite mit einem Turm erweitert. Zum Turm hat sich eine Galerie angeschlossen. Im Kirchenschiff sind der Grund eines Taufbeckens und vier Nebenaltären zum Vorschein gekommen. Das Niveau des Altarraumes ist das Niveau des Schiffes 60 Zentimeter höher gelegen. Vor dem Hauptaltar ist eine von einer Steinkonstruktion umgebenen Vertiefung ans Tagelicht gekommen, deren Funktion ist unklar.

Die Klostergebäude sind südlich von der Kirche gestanden. Es hat zwei Bauperioden: die Gebäuden aus der Árpádenzeit wurden im Laufe des Mittelalters völlig abgebaut und ein neues Klosterensemble wurde am Ort errichtet. Der Kapitelsaal konnte im östlichen Klosterflügel sein, ober dem das Dormitorium. Die Küche und der Speisesaal sind im südlichen Klosterflügel gewesen. Im westlichen Abteiteil ist ein Münzschatz zum Vorschein gekommen, was zur Zerstörung der Abtei in 1532 anschließbar ist.

Auf der nördlichen Seite der Benediktiner Kirche, zwischen der Rotunde und der Kirche, wurde eine Friedhofkapelle im 12. Jahrhundert gebaut, wohin die Mitglieder des Miskolc Geschlechtes sich bis die Ende des 13. Jahrhunderts bestatten lassen haben. In der Mitte der Rotunde ist auch ein Ziegelmauergrab gefunden wurde. Es könnte das Grab der Begründer der Abtei sein. Als im 15. Jahrhundert die Rotunde abgebrochen wurde, wurden die Menschenknochen vom Grab auch entfernt.

Westlich von der Abtei ist ein großes Gebäude auch ans Tagelicht gekommen. Die Wände dieses Gebäudes sind wesentlich dicker gewesen, als die Wände der Kirche. Hier hat das Herrenhaus des besitzenden Geschlechtes in den 12–13. Jahrhunderten stehen können.

Nach dem Aufhören des Besitzes vom Geschlecht Miskolc wurden das Herrenhaus, die Friedhofkapelle und die Rotunde abgebrochen.

Am Anfang der 15. Jahrhundert wurde die Galerie in der Kirche abgetragen und die Kirche mit 1 Meter dicken Lehmschicht eingefüllt. Nach dem 13. Jahrhundert ist das Klima im Karpatenbecken niederschlagsreicher gewesen, und wahrscheinlich deswegen ist der Grundwasserspiegel sich in Tapolca erhöht. Durch die Einfüllung des Kircheninneren wurde das Fußbodenniveau aufgehoben und damit die Kirche wieder benutzbar gewesen.

In 1532 wurde die Abtei belagert und vernichtet. Danach sind die Mönche nicht in die Abtei zurückgekehrt und die Kirche ist zu Grunde gegangen. [Übersetzt von Klára Fischl]